

ΑΣΙ Χώρος

Κείμενα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης

2015

20

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρας

Διεύθυνση:
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ
Πεδίον Άρεως, 383 34 ΒΟΛΟΣ
<http://www.aeihoros.gr>, e-mail: aeihoros@prd.uth.gr
τηλ.: 24210 – 74486

Επιμέλεια έκδοσης: Εύη Κολοβού
Λαγού: Παναγιώτης Μανέτος
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς-Παναγιώτης Μανέτος

Ανδρικοπούλου Ε., Κακδέρη Χ., Καυκαλάς Γ., Τασοπούλου Α.	4
Διαδρομές περιφερειακής ανθεκτικότητας: επιπτώσεις της κρίσης και προοπτικές χωρικής ανάπτυξης στην Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	
Γεμεντζή Γ.	32
Αστική μορφή και μεταβολικές ροές - Παράγοντες και εργαλεία για τη διαμόρφωση ενός πλαισίου πολεοδομικού σχεδιασμού: Πιλοτική εφαρμογή στη Θεσσαλονίκη	
Κακλαμάνη Σ., Ντυκέν Μ.Ν.	66
Η πληθυσμιακή γήρανση στην ύπαιθρο χώρα: Μία ετερογενής κατάσταση με θετικές και αρνητικές επιπτώσεις	
Ανθοπούλου Θ., Πέτρου Μ.	96
Όψεις της κρίσης και της επιστροφής στον αγροτικό χώρο: Η συζήτηση για την αγροτική ανθεκτικότητα	
Μπίσκα Α., Στρατηγέα Α.	122
Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας: Η πορεία της Ελλάδας προς το 2020	
Καλογερόπουλος Κ., Χαλκιάς Χ., Πισσίας Β., Καραλής Σ., Ψαρογιάννης Α.	147
Χωροθέτηση μικρών ταμιευτήρων νερού ως μοχλός ανάπτυξης νησιωτικών περιοχών	
ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	
Βλάμης Π.	176
Θεσμικές μεταρρυθμίσεις ως προαπαιτούμενο για την αξιοποίηση της περιουσίας του ελληνικού δημοσίου και των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης	

Η πληθυσμιακή γήρανση στην ύπαιθρο χώρα: Μία ετερογενής κατάσταση με θετικές και αρνητικές επιπτώσεις

Σταματίνα Κακλαμάνη

Επίκουρη Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Μαρί-Νοέλ Ντυκέν

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Στην εποχή μας το φαινόμενο της γήρανσης συνιστά σημαντικό ζήτημα για όλες τις χώρες της Ευρώπης. Η ένταση, η έκταση αλλά και η διαφορετικότητα των μορφών γήρανσης αναδεικνύουν την αναγκαιότητα μίας προσέγγισης που θα επέτρεπε την λεπτομερέστερη εξακρίβωση των επιπτώσεων του φαινομένου. Σε κάποιες περιπτώσεις η πληθυσμιακή γήρανση συνδέεται με σχετική δημογραφική ανάπτυξη, ιδιαίτερα στην ύπαιθρο χώρα. Η ανάπτυξη αυτή η οποία οφείλεται στην εγκατάσταση γηραιού πληθυσμού, προκαλεί μεταβολές -θετικές και αρνητικές- που αντανακλούν την πολυπλοκότητα του φαινομένου. Κατά συνέπεια, η μελέτη της γήρανσης θα πρέπει να υπερβεί την ανάλυση των τάσεων σε εθνικό επίπεδο, ενώ φαίνεται επίσης αναγκαίο να βελτιωθεί η αποτελεσματικότητα των παραδοσιακών μεθοδολογικών προσεγγίσεων. Στο πλαίσιο αυτό, πιστεύουμε ότι, από μεθοδολογική άποψη, οι αγροτικές περιοχές εμφανίζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λόγω της ανομοιογένειάς τους σε διάφορα επίπεδα. Ο πρώτος στόχος της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει αν διαμορφώνεται κάποια τυπολογία της γήρανσης του πληθυσμού του ύπαιθρου χώρου της Ελλάδας, με ανάλυση σε χαμηλό χωρικό επίπεδο. Συνακόλουθα, να διερευνηθεί σε ποιο βαθμό μία ενδεχόμενη τυπολογία αντιστοιχεί σε ομοιογενείς ομάδες χωρικών ενοτήτων, με διακριτά χαρακτηριστικά και διαφορετικές προοπτικές.

Λέξεις κλειδιά

Γήρανση, μετανάστευση, πληθυσμιακή δυναμική, ύπαιθρος, Ελλάδα

Daily commuting of active population in Greece and spatial differentiation of the phenomenon

Abstract

In our time, aging phenomenon is an important issue for all European countries. Its intensity and development as well as the diversity as regards types of aging highlight the need for an alternative approach that would contribute to better understand the effects of this phenomenon. In some cases, the aging process is associated with a relative population growth, especially in rural areas. This evolution is the result of the installation of aging population, causing -positive and negative- effects reflecting the complexity of the phenomenon. Consequently, the study of aging should go beyond the analysis of national trends, while it seems necessary to propose more appropriate methodological approaches. From a methodological point of view, rural areas are of particular interest because they present at various levels important heterogeneity. The first objective of this paper is to produce, at low level of spatial resolution, a typology of aging for the rural areas of Greece. The second objective is to investigate to what extent this typology produces homogeneous groups of spatial entities, with distinct characteristics and more over different perspectives.

Keywords

Ageing, migration, population dynamics, rural areas, Greece

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μετά από δεκαετίες πληθυσμιακής αιμορραγίας, σήμερα ο ύπαιθρος χώρος διανύει μία νέα περίοδο δημογραφικού δυναμισμού, παρά το γεγονός ότι η τάση αυτή δεν αφορά ομοιόμορφα στο σύνολο του ύπαιθρου χώρου (Roussel και Mamdy, 2000). Ειδικότερα, κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, σε κάποιες αγροτικές περιοχές στην Ευρώπη κατεγράφη δημογραφική ανάπτυξη (Cognard, 2001; Guichard-Claudic, 2001; Capron και Éggerickx, 2001; Champion, 2001). Η δημογραφική αυτή ανανέωση είναι σχεδόν αποκλειστικά αποτέλεσμα μεταναστευτικών ροών.

Στην πλειονότητα των αγροτικών περιοχών καταγράφεται μεγαλύτερος αριθμός εγκατασταθέντων από αποχωρήσαντες και οι μετακινήσεις που αφορούν στον πληθυσμό σε ηλικία συνταξιοδότησης ή σύνταξης είναι σημαντικές (Kayser, 2000). Αρκετά συχνά, οι εν λόγω περιοχές επωφελούνται από την γειτνίαση με μικρά και μεσαία αστικά κέντρα ή/

και παράκτιες περιοχές, ενώ οι παράκτιες περιοχές είναι ιδιαίτερα ελκυστικοί προορισμοί για πολλούς συνταξιούχους (Έλληνες ή αλλοδαπούς). Στην Ελλάδα, η αύξηση αυτή συνδυαζόταν (προ κρίσης) με εντατικοποίηση ορισμένων δραστηριοτήτων, όπως ο κλάδος των κατασκευών, η παροχή υπηρεσιών που δεν υπήρχαν έως πρόσφατα στις αγροτικές περιοχές και ο τουρισμός. Φαίνεται, όπως προτείνεται από τον Laborie (2000), ότι η "δυναμική" τροχιά δε βασιζόταν τόσο σε ιστορικές-πολιτισμικές ιδιομορφίες των περιοχών αυτών, όσο σε πλεονεκτήματα που συναρτώνται με την γεωγραφική τους θέση.

Από την ενδελεχή ανάλυση των παρατηρούμενων μεταβολών στον ύπαιθρο χώρο, αναδεικνύεται ότι η δημογραφική ανάπτυξη σε κάποιες περιπτώσεις συνοδεύεται από μία διαδικασία γήρανσης. Η διαδικασία αυτή ενισχύεται από την εγκατάσταση συνταξιούχων που εγκαταλείπουν τις αστικές περιοχές αναζητώντας καλύτερη ποιότητα ζωής και καλύτερο περιβάλλον (Mallon, 2013). Οι μετανάστες αυτοί υιοθετούν ποικιλία στρατηγικών: επιστροφή στον γενέθλιο τόπο, επιλογή μίας περιοχής στην οποία απολαμβάνουν περισσότερη ανεξαρτησία, επανεπένδυση στην οικογενειακή ζωή ή αποστασιοποίηση από αυτήν, συμμετοχή σε δραστηριότητες τοπικών φορέων ή εμπλοκή σε φορείς της γειτονικής πόλης ή ακόμη πιο μακρινών. Οι διαφορετικές αυτές συμπεριφορές αναδεικνύουν πόσο διαφορετικά μπορεί να είναι τα σχέδια που οδηγούν στην εγκατάσταση σε μια περιοχή (Guichard-Claudic, 2001; Gucher κ.ά., 2008). Σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, παρατηρείται επίσης επιτάχυνση αυτής της διαδικασίας, λόγω της εγκατάστασης στις αγροτικές περιοχές δύο κατηγοριών συνταξιούχων (Roussel και Vollet, 2004): στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται οι συνταξιούχοι που αποφασίζουν την επιστροφή στον τόπο καταγωγής, ενώ στην δεύτερη εκείνοι που αναζητούν βελτίωση της ποιότητας ζωής και ευνοϊκότερες κλιματολογικές συνθήκες. Αυτή η επιδίωξη για ποιότητα ζωής, που ορίζεται αρχικά με ατομικούς όρους, οδηγεί στη διαμόρφωση ενός αρκετά συγκεκριμένου προτύπου ζωής στο μυαλό του ενδιαφερόμενου πληθυσμού¹. Το αποτέλεσμα είναι η εμφάνιση νέων αναγκών σχετικών με τις προσφερόμενες υπηρεσίες σε τοπικό επίπεδο (εμπόριο, ΑΤΜ, υπηρεσίες υγείας κ.λπ.), αλλά και τη διαμόρφωση νέων απαιτήσεων που αφορούν στις συνθήκες στέγασης και τις σχετικές υποδομές. Η αναζήτηση ποιότητας ζωής οδηγεί σε πιο οργανωμένες μορφές κινητικότητας και προκαλεί διάφορες αλλαγές στην οργάνωση και την λειτουργία των αγροτικών περιοχών.

Επομένως, λαμβάνοντας υπόψη την εμπειρία άλλων ευρωπαϊκών χωρών κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, η παρατηρούμενη διαδικασία της γήρανσης σε τοπικό επίπεδο -σε αντίθεση με το περιφερειακό και εθνικό επίπεδο- δε μπορεί να θεωρείται αποκλειστικά αποτέλεσμα της διαδικασίας δημογραφικής μετάβασης. Μίας

¹ Για την πρόσφατη ιστορία του φαινομένου και την θεωρητική του εννοιολόγηση, βλέπε Kuijpers-Linde κ.ά. (1993).

διαδικασίας δηλαδή κατά την οποία μία κοινωνία περνά από ένα δημογραφικό καθεστώς υψηλής γονιμότητας και θνησιμότητας σε ένα καθεστώς μείωσης της γονιμότητας, αλλά και της θνησιμότητας στις μεγάλες ηλικίες (Gavrilov και Heuveline, 2003).

Επιπλέον, σε τοπικό επίπεδο, η διαδικασία γήρανσης δεν κρίνεται απαραίτητα "αρνητική", εάν δεχθούμε ότι δεν συνιστά συστηματικά το αποτέλεσμα απερήμωσης της υπαίθρου. Ωστόσο, όποιες και αν είναι οι αιτίες της παρατηρούμενης γήρανσης (δημογραφικός μαρασμός ή/και εισροή πληθυσμού ηλικιωμένων), η ανάδειξη του βαθμού γήρανσης του πληθυσμού σε τοπική κλίμακα, καθώς και των διαφορετικών αιτίων αυτής της εξέλιξης συμβάλλει στον καθορισμό των αναγκών σε τεχνικές και κοινωνικές υποδομές, κατάλληλες για την βελτίωση της ποιότητας ζωής και εξυπηρέτησης των ηλικιωμένων.

Προκειμένου να αξιολογηθούν οι ανωτέρω εξελίξεις, η χρήση των κλασικών δημογραφικών δεικτών παραμένει ανεπαρκής. Είναι απαραίτητο να επαναπροσδιοριστούν το περιεχόμενο και τα χαρακτηριστικά της γήρανσης του πληθυσμού, διότι στην παρούσα συγκυρία, η έννοια αυτή εμπεριέχει ασάφειες, στον βαθμό που αναφέρεται σε διαφορετικές πραγματικότητες.

Στο πλαίσιο αυτό, το ερώτημα θα μπορούσε να διατυπωθεί ως ακολούθως: σε ποιο βαθμό η πρόσφατη ανάπτυξη ορισμένων αγροτικών ή/και παράκτιων περιοχών συσχετίζεται κυρίως με την άφιξη συνταξιούχων; Στόχος λοιπόν της παρούσας εργασίας είναι η κατανόηση των αιτίων της ενδεχόμενης δυναμικής μέσω της μελέτης των χαρακτηριστικών του νεοεισερχόμενου αυτού του πληθυσμού.

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

2.1. Η έννοια της γήρανσης

Οι νέες διαστάσεις της έννοιας της γήρανσης καθιστούν αναγκαία την διάκριση μεταξύ τουλάχιστον δύο κύριων τύπων γήρανσης του πληθυσμού, σε συνάρτηση με τα χαρακτηριστικά τους, την διαδικασία εμφάνισής τους και τις επιπτώσεις τους. Ο πρώτος τύπος γήρανσης είναι αποτέλεσμα της δημογραφικής παρακμής, λόγω εγκατάλειψης της υπαίθρου. Στην περίπτωση αυτή, η έλλειψη πληθυσμιακής δυναμικής συνδυάζεται με μία παραδοσιακή οικονομική δομή που βασίζεται στις δραστηριότητες του πρωτογενούς τομέα, δραστηριότητες που ασκούνται από έναν όλο και γηραιότερο πληθυσμό που σταδιακά εξαφανίζεται. Ο δεύτερος τύπος της γήρανσης σχετίζεται με την άφιξη και εγκατάσταση νέων κατοίκων σε αγροτικές ή παράκτιες περιοχές που βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση με αστικό κέντρο. Ο πληθυσμός αυτός συχνά αποτελείται από σχετικά «νέους ηλικιακά συνταξιούχους» και παραπέμπει στο ενδεχόμενο της διαδικασίας "Ηλιοτροπίου" (Laborie, 2000), ιδιαίτερα στις χώρες της βόρειας Ευρώπης. Εν ολίγοις, η αναζήτηση καλύτερης

ποιότητας ζωής οδηγεί σε μια δεύτερη φάση, δηλαδή μετά την εγκατάσταση, σε νέες απαιτήσεις για εξασφάλιση μιας εύκολης και ευχάριστης καθημερινής ζωής.

2.2. Η ταυτότητα του «εισερχόμενου» πληθυσμού

Στην περίπτωση της Ελλάδας, εντοπίζονται τρεις διακριτές κατηγορίες δυνητικά νέων εισερχόμενων: Έλληνες της Διασποράς, αλλοδαποί συνταξιούχοι από χώρες της Ε.Ε. και οικονομικοί μετανάστες. Στο πλαίσιο της παρούσης εργασίας η έννοια της ελληνικής Διασποράς δεν περιορίζεται στους μετανάστες στο εξωτερικό. Περιλαμβάνει επίσης τους Έλληνες που μετοίκησαν στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας, διατηρώντας ωστόσο στενούς δεσμούς με τον τόπο καταγωγής τους. Οι δεσμοί αυτοί εκφράζονται μέσω της λειτουργίας πολιτιστικών συλλόγων και μέσω της διατήρησης και αξιοποίησης της πατρικής κατοικίας ως δευτερεύουσας.

Η ελληνική διασπορά επιστρέφει μόνιμα ή περιοδικά: κάποιοι εξ αυτών επιστρέφουν στον γενέθλιο τόπο αμέσως μετά την συνταξιοδότηση. Όσον αφορά σε αυτούς που επιστρέφουν περιοδικά, διακρίνουμε τους ανήκοντες στην διεθνή διασπορά και κατά κανόνα επισκέπτονται τον τόπο καταγωγής τους το καλοκαίρι (Goussios, 2006; Κακλαμάνη και Ανδρουλάκη, 2006; Κακλαμάνη και Ντυκέν, 2009). Κατόπιν, εκείνοι που έχουν μεταναστεύσει σε αστικό κέντρο επιστρέφουν πιο τακτικά κατά τη διάρκεια του έτους και αρκετές φορές συστηματικά κατά την περίοδο συλλογής του ελαιοκάρπου. Η επιστροφή τους μπορεί να μετατρέψει τη δομή των αναγκών, αλλά και το εύρος των τοπικών δυνατοτήτων. Πρόκειται για περιοχές των οποίων η ενδεχόμενη δυναμική ανάπτυξης έχει τις ρίζες της στην απερήμωση της υπαίθρου, κυρίως κατά την μεταπολεμική περίοδο, δηλαδή η αρχική αιτία της ανανέωσης βρίσκεται στην μετανάστευση των ντόπιων κατά το παρελθόν.

Οι συνταξιούχοι που προέρχονται από χώρες της Ε.Ε. (συνήθως από το Ηνωμένο Βασίλειο, την Γερμανία και την Ολλανδία) επιλέγουν περιοχές με φυσική ομορφιά, ήπιο μεσογειακό κλίμα (φαινόμενα Ηλιοτροπίου) και αναζητούν τον «εξωτικό» χαρακτήρα των παλιών σπιτιών ή νεόκτιστα σπίτια με παραδοσιακά στοιχεία (Duquenne και Kaklamani, 2004). Εγκαθίστανται αναζητώντας έναν τρόπο ζωής που έχει από καιρό χαθεί στον τόπο τους. Σε μία πρώτη φάση ανάπτυξης του φαινομένου οι νεοεισερχόμενοι προτιμούν περιοχές χωρίς έντονο τουριστικό χαρακτήρα, επομένως το κόστος ζωής δεν είναι υψηλό και ως εκ τούτου η εγκατάσταση είναι ευκολότερη (με οικονομικούς όρους). Ταυτόχρονα ωστόσο παραμένουν προσκολλημένοι σε έναν τρόπο ζωής που απέχει από εκείνον του τόπου εγκατάστασης, ενώ η αδυναμία προσαρμογής επιτείνεται κυρίως λόγω του προχωρημένου της ηλικίας τους. Κατά συνέπεια, προκύπτουν ζητήματα αναδιοργάνωσης προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες των νέων αυτών «καταναλωτών» της τοπικής οικονομίας.

Ένα ερώτημα που παραμένει υπόρρητο είναι σε ποιο βαθμό ο τοπικός πληθυσμός επωφελείται από αυτήν την «πολύμορφη εισβολή», με κόστος την απώλεια της πολιτιστικής του ταυτότητας, ενώ ταυτόχρονα η συγκεκριμένη διαδικασία μπορεί να αποτελέσει πηγή μελλοντικής σύγκρουσης (Caron και Torgre, 2006). Στην περίπτωση αυτών των περιοχών η ελκυστικότητα συνδέεται με χαρακτηριστικά οικονομικής καθυστέρησης, ενώ τα κύματα εγκατάστασης δημιουργούν νέα δυναμική.

Και στις δύο περιπτώσεις (Έλληνες της διασποράς και αλλοδαποί συνταξιούχοι), πρόκειται για ένα φαινόμενο «αγροτο-αστικοποίησης» που μπορεί να προκληθεί από ένα εκ των δύο σεναρίων που περιγράφονται, ή από συνδυασμό και των δύο. Στην πρώτη περίπτωση, ο ανταγωνισμός είναι το αποτέλεσμα διαφορετικών τροχιών ζωής και της αξιολόγησής τους σε τοπικό επίπεδο, ενώ στη δεύτερη, η σύγκρουση αναφέρεται κυρίως σε διαφορές συμπεριφοράς οφειλόμενες σε διαφορετικές πολιτισμικές συνιστώσες. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, συχνά ο νεοεισερχόμενος πληθυσμός στις αγροτικές περιοχές λειτούργησε θετικά, ευνοώντας την αναδιάρθρωση του κοινωνικού κεφαλαίου στην τοπική οικονομία. Σήμερα, η θετική αυτή εκτίμηση αμφισβητείται από το ίδιο το γεγονός της συνειδητοποίησης των κινδύνων σύγκρουσης.

2.3. Οι πιθανές επιπτώσεις της γήρανσης για την τοπική ανάπτυξη

Η άφιξη των νέων κατοίκων προκαλεί αλλαγές, επηρεάζοντας τη ζωή των κατοίκων της περιοχής. Συχνά διαπιστώνεται ένα φαινόμενο αναπροσανατολισμού των συμφερόντων του τοπικού πληθυσμού, καθώς και εκείνου που ζει σε γειτονικές περιοχές. Κάτι τέτοιο αποτυπώνεται στην επανεκτίμηση της αξίας της ακίνητης περιουσίας του ή την ανάπτυξη νέων δραστηριοτήτων. Συχνά οι νέες δραστηριότητες συνδυάζονται με την οικογενειακή ζωή, η οποία είναι οργανωμένη στη γειτονική πόλη. Επίσης, αναπτύσσεται η ζήτηση στην αγορά εργασίας, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες στις κατασκευές ή στις υπηρεσίες. Η ζήτηση καλύπτεται σε σημαντικό βαθμό από οικονομικούς μετανάστες, οι οποίοι με τη σειρά τους εγκαθίστανται στις εν λόγω περιοχές. Σύμφωνα με την ανάλυση του Davezies (2004; 2008) σχετικά με την ανάπτυξη οικιστικών ζωνών όπου η οικονομία τους επικεντρώνεται στην δημιουργία υπηρεσιών εξυπηρέτησης των κατοίκων (residential economy), η εγκατάσταση νέων πληθυσμών, κυρίως συνταξιούχων, θα μπορούσε να συμβάλει στη διαφοροποίηση της τοπικής οικονομίας, με πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα μέσω της μεταβίβασης εισοδημάτων και συντάξεων. Κατά συνέπεια, είναι απαραίτητο για τις τοπικές αρχές, να είναι σε θέση να παρακολουθούν το φαινόμενο αυτό και να κατανοούν ποια είναι τα πραγματικά διακυβεύματα της εγκατάστασης νέων συνταξιούχων στο τόπο τους.

3. ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Η ανάλυση πραγματοποιήθηκε σε επίπεδο Καποδιστριακών Δήμων (νυν δημοτικές ενότητες), προκειμένου να ληφθούν υπόψη όλα τα απαραίτητα στοιχεία που θα μπορούσαν να διευκολύνουν την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου. Ταυτόχρονα, σε αυτό το χωρικό επίπεδο η ιστορική, κοινωνικοοικονομική και πολιτιστική συνοχή μπορεί να θεωρηθεί ικανοποιητική, σε αντίθεση με τους νέους Καλλικρατικούς δήμους. Αν και η λεπτομερέστερη μελέτη σε επίπεδο οικισμού θα ήταν χρήσιμη, τα διαθέσιμα δεδομένα σε αυτήν την κλίμακα είναι περιορισμένα και δεν καλύπτουν όλες τις διαστάσεις που απαιτείται να συμπεριληφθούν στην ανάλυση.

Σύμφωνα με την απογραφή του 2001, ο αριθμός των Καποδιστριακών δήμων ανερχόταν σε 1034, συμπεριλαμβανομένου του Αγίου Όρους, το οποίο αφαιρέθηκε από την ανάλυση. Λαμβάνοντας υπόψη ότι, ο στόχος της συγκεκριμένης εργασίας είναι η διερεύνηση της γήρανσης στο εσωτερικό της Υπαιθρου, εξαιρέθηκαν από την ανάλυση οι 74 δήμοι που εντάσσονται στα πολεοδομικά συγκροτήματα Αθηνών και Θεσσαλονίκης. Από τη συγκριτική μελέτη των κύριων δεικτών πληθυσμιακής γήρανσης, για τα Πολεοδομικά Συγκροτήματα και τις αγροτικές περιοχές (Πίνακας 1), καθίσταται προφανής η ύπαρξη στατιστικά σημαντικών διαφοροποιήσεων ως προς την ένταση, αλλά και τις συνιστώσες του φαινομένου.

Πίνακας 1: Μέτρηση της πληθυσμιακής γήρανσης στις αγροτικές περιοχές και τα πολεοδομικά συγκροτήματα

Κύριοι δείκτες πληθυσμιακής γήρανσης	Ζώνες		Έλεγχος Levene για ισότητα διακύμανσης	T-test για ισότητα μέσων όρων
	Αγροτικές περιοχές	Πολεοδομικά συγκροτήματα		
% πληθυσμού άνω των 55 ετών	35,6	24,3	47,618**	22,638**
% πληθυσμού άνω των 65 ετών	22,9	13,8	46,430**	22,701**
% πληθυσμού άνω των 80 ετών	4,4	2,4	43,961**	17,162**
Δείκτης δυνητικής υποστήριξης ηλικιωμένων (Elderly Support Ratio)	26,0	11,0	47,502**	22,256**
Μέση ηλικία συνολικού πληθυσμού	44,5	40,1	37,900**	17,278**
% Συνόλου αλλοδαπών	5,8	7,3	14,577**	-3,897**
% αλλοδαπών άνω των 55 ετών	7,9	9,3	10,341**	-2,668**
% πολιτών Ε.Ε. επί συνόλου αλλοδαπών	7,0	7,9	0,767	-0,804

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφή Πληθυσμού 2001,

**Διαφορές στατιστικά σημαντικές (p-value: 1%)

Επίσης, κρίθηκε αναγκαίο να εξαιρεθούν από την ανάλυση δεκατρείς (13) δήμοι που εμφανίζουν ακραίες τιμές. Σε εννέα (9) εξ αυτών, ο πληθυσμός δεν υπερβαίνει τα 50 άτομα, ενώ η έλλειψη στοιχείων για ορισμένες ομάδες ηλικίας οδήγησαν στον αποκλεισμό μίας επιπλέον κοινότητας. Για όλους τους παραπάνω λόγους, η ανάλυση εν τέλει διενεργήθηκε επί 947 Καποδιστριακών δήμων.

3.1. Τα δεδομένα

Προκειμένου να αναδειχθούν οι ιστορικές διαφορές των χαρακτηριστικών της γήρανσης σε χωρικό επίπεδο, χρησιμοποιήθηκαν τα στοιχεία των απογραφών 1991 και 2001. Η κατάσταση της γήρανσης, όπως αποτυπώνεται από τα δεδομένα του 2001, είναι ενδιαφέρουσα για πολλούς λόγους. Πρώτον, οι νέες μορφές γήρανσης, που στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες παρατηρούνται ήδη από την δεκαετία του 1980, στην Ελλάδα εμφανίζονται μία δεκαετία αργότερα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1991-2001 (Πίνακας 2). Πρόκειται συνεπώς για πρόσφατο φαινόμενο, που επιπλέον αναπτύχθηκε σε ένα συγκριτικά διαφορετικό οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον και του οποίου η μελέτη μπορεί να συμβάλει στην καλύτερη γνώση των επιπτώσεων της γήρανσης. Δεύτερον, κατ' αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ιδίως εκείνες της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης, η μετανάστευση συνταξιούχων στην Ελλάδα δεν αφορά μόνον στους πολίτες από άλλες ευρωπαϊκές χώρες και Έλληνες που εγκαταλείπουν τα αστικά κέντρα (επιστρέφοντας σε αρκετές περιπτώσεις στο τόπο καταγωγής τους). Αφορά επίσης στους Έλληνες μετανάστες που επιστρέφουν από εξωτερική μετανάστευση και οι οποίοι, όπως έχει ήδη αναφερθεί, επιστρέφοντας ειδικά από υπερπόντιες χώρες, θα μπορούσαν να επηρεάσουν με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο οι τοπικές κοινωνίες.

Η ανάδειξη των διαφόρων τύπων της πληθυσμιακής γήρανσης στην Ελλάδα, βασίστηκε στην ανάλυση της δομής κατά φύλο και ηλικιακές ομάδες του πληθυσμού 55 ετών και άνω (Paillat, 1990). Στην μελέτη του ηλικιωμένου τμήματος του πληθυσμού συμπεριελήφθη και η ομάδα 55-64 ετών, διότι ειδικότερα για τους προερχόμενους από χώρες της Ε.Ε. πολίτες, η συγκεκριμένη ομάδα πληθυσμού είναι σημαντική. Επίσης, ένα σημαντικό τμήμα της ομάδας αυτής αναφέρεται στους «νέους συνταξιούχους». Οι εν λόγω δείκτες υπολογίζονται με αναφορά στον μόνιμο πληθυσμό του 2001². Αν η διαχρονική εξέλιξη του συνολικού πληθυσμού εξετάζεται με βάση τον μόνιμο πληθυσμό, στην περίπτωση των δεικτών γήρανσης, ειδικά για την περίοδο 1991-2001, ο πληθυσμός

---

2 Ο μόνιμος πληθυσμός περιλαμβάνει τους κατοίκους που ήταν παρόντες και απογράφηκαν κατά την ημέρα της απογραφής και διαμένουν στον συγκεκριμένο τόπο τουλάχιστον 6 μήνες τον χρόνο.

Πίνακας 2: Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού και πληθυσμού 65 ετών και άνω ανά κατηγορία δήμου³ (1991-2001)

Κατηγορίες Δήμων	Αριθμός Δήμων	Ποσοστό του πληθυσμού της χώρας, 2001	Ποσοστιαία μεταβολή πληθυσμού 1991-2001 (ο/ο)	Ποσοστό ατόμων 65 ετών και άνω		Ετήσιος ρυθμός αύξησης της γήρανσης 1991-2001	Ποσοστό «υπερηλικών» (80 ετών και άνω) στο σύνολο των 65 ετών και άνω
				1991	2001		
Σύνολο Χώρας	1021(*)	100,0	6,9	13,7	16,7	1,99%	18,1%
Π.Σ. Αθήνας και Θεσσαλονίκης	77	34,0	6,1	11,8	14,6	2,20%	17,9%
Υπόλοιπο Χώρας	947	66,0	7,5	15,0	18,0	1,88%	18,1%
Αστικοί εκτός Π.Σ.	82	11,9	16,3	10,6	13,2	2,19%	17,2%
Έντονα αστικοί	42	8,5	11,6	11,1	14,3	2,50%	16,8%
Έντονα αγροτικοί	174	16,7	8,8	14,6	17,6	1,89%	18,0%
Κατεξοχήν αγροτικοί	650	28,9	-0,4	19,4	23,5	1,92%	19,0%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές Πληθυσμού 1991, 2001 (ίδια επεξεργασία),

(*) Εξαίρεθηκαν 13 κοινότητες εξαιτίας του ιδιαίτερα μικρού τους μεγέθους

³ Η κατηγοριοποίηση των Δήμων βασίζεται σε σημαντικό βαθμό στην τυπολογία που προτείνει ο ΟΟΣΑ, προσαρμόζοντας όμως τα κριτήρια στα δεδομένα της Ελλάδας. Πιο συγκεκριμένα:

- οι Κατεξοχήν Αγροτικοί Δήμοι (predominantly rural) αναφέρονται στους δήμους των οποίων άνω του 50% του πληθυσμού κατοικεί σε αγροτικά δημοτικά διαμερίσματα (Δ.Δ.), σύμφωνα με την ταξινόμηση της ΕΛΣΤΑΤ. Πιο συγκεκριμένα, κατά την ΕΛΣΤΑΤ «Αγροτικό χαρακτηρίζεται κάθε Δημοτικό ή Κοινοτικό διαμέρισμα του οποίου ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει λιγότερους από 2000 κατοίκους», ενώ «αστικό χαρακτηρίζεται κάθε Δημοτικό ή Κοινοτικό διαμέρισμα του οποίου ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει 2000 κατοίκους και άνω». Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, «Έννοιες – Ορισμοί Απογραφής Πληθυσμού και Κατοικιών, έτους 2001».
- Οι Έντονα Αγροτικοί Δήμοι (significantly rural) είναι οι δήμοι των οποίων 15% έως και 50% του πληθυσμού κατοικεί σε αγροτικά Δ.Δ..
- Οι Έντονα αστικοί Δήμοι (predominantly urban) είναι οι δήμοι των οποίων 5% έως και 15% του πληθυσμού τους κατοικεί σε αγροτικά Δ.Δ..

Οι υπόλοιποι Δήμοι των οποίων λιγότερο από το 5% του πληθυσμού τους κατοικεί σε αγροτικά Δ.Δ. θεωρούνται αμιγώς αστικοί δήμοι.

αναφοράς ήταν ο πραγματικός πληθυσμός⁴, δεδομένου ότι τα διαθέσιμα στοιχεία επί του μόνιμου πληθυσμού για το 1991 είναι περιορισμένα και αφορούν αποκλειστικά στο πληθυσμιακό μέγεθος. Είναι γνωστό ότι, σε αρκετές αγροτικές περιοχές, υπάρχουν σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ μόνιμου και πραγματικού πληθυσμού. Όμως, η συστηματική σύγκριση μεταξύ των δύο αυτών πληθυσμών για το 2001 αναδεικνύει παρόμοιες κατανομές για τις ηλικιακές ομάδες στις οποίες είναι εστιασμένη η παρούσα εργασία (55 ετών και άνω). Το αποτέλεσμα αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι, οι σημαντικότερες μετακινήσεις κατά τη διάρκεια της ημέρας της απογραφής αφορούν κατά κανόνα σε πληθυσμό ηλικίας κάτω των 55 ετών και επομένως, οι περισσότεροι δείκτες γήρανσης που επιλέχθηκαν εξαρτώνται σε μικρό βαθμό από τον πληθυσμό βάσης (πραγματικό/μόνιμο) (Ντυκέν και Κρομμυδάκης, 2009; Duquenne, 2014). Οι πολλαπλοί δείκτες που χρησιμοποιήθηκαν διευκόλυναν την ευκρινέστερη ανάγνωση των διαφορετικών προτύπων γήρανσης που εντοπίζονται στην ύπαιθρο χώρα, αναδεικνύοντας εκείνα τα πρότυπα που βραχυπρόθεσμα ή μεσοπρόθεσμα μπορούν να θεωρηθούν συνιστώσα δυναμικής σε χωρικό επίπεδο.

3.2. Μέθοδοι ανάλυσης

Με βάση τα δεδομένα του 2001, σε ένα πρώτο στάδιο, εφαρμόστηκε η Μέθοδος των Κύριων Συνιστωσών (ΜΚΣ) στους 947 Καποδιστριακούς δήμους. Η μέθοδος αυτή οδηγεί στη μείωση των διαστάσεων (αρχικές μεταβλητές) και τη δημιουργία ενός περιορισμένου αριθμού δεικτών. Στην περίπτωση μας, οι 15 αρχικές μεταβλητές αναφέρονται στην σχετική γήρανση του πληθυσμού του κάθε δήμου και στην δομή κατά ηλικία και φύλο του πληθυσμού ηλικίας 55 ετών και άνω⁵. Με τη ΜΚΣ δημιουργήθηκαν τρεις (3) συνθετικοί δείκτες, οι οποίοι συμπυκνώνουν τον βαθμό γήρανσης, αλλά και τις διαφορετικές εντάσεις γήρανσης, μεταξύ αυτών που βρίσκονται σε ηλικία συνταξιοδότησης (55-64 ετών) και εκείνων που έχουν περάσει την 4η ηλικία (80 ετών και άνω).

Κατά το δεύτερο στάδιο της ανάλυσης, με βάση τους 3 ανωτέρω συνθετικούς δείκτες, διενεργήθηκε ιεραρχική ταξινόμηση (hierarchical cluster) των Καποδιστριακών δήμων. Η ιεραρχική αυτή ταξινόμηση οδήγησε στη διαμόρφωση οκτώ (8) διακριτών ομάδων.

Για τις 8 ομάδες των δήμων που προέκυψαν υπολογίστηκε μία δεύτερη σειρά δεικτών οι οποίοι (i) αντανακλούν τα γεωμορφολογικά τους χαρακτηριστικά και την κοινωνικοοικονομική δομή και (ii) συμβάλλουν στην αξιολόγηση των επιπτώσεων σε

4 Ο πραγματικός πληθυσμός περιλαμβάνει τους κατοίκους που ήταν παρόντες και απογράφηκαν κατά την ημέρα της απογραφής.

5 Λόγω του ότι οι μεταβλητές αναφέρονται σε ποσοστά, κρίθηκε αναγκαία η μετατροπή τους, ακολουθώντας τον μετασχηματισμό της τετραγωνικής ρίζας (square root transformation), προκειμένου να μειωθεί η λοξότητα των κατανομών (Lycan, 1980: 175).

οικονομικό, κοινωνικό και χωρικό επίπεδο των διαφορετικών προτύπων γήρανσης και της δυναμικής που προκύπτει από αυτά.

Τέλος, με βάση τα δεδομένα της πρόσφατης απογραφής πληθυσμού του 2011, καθώς και τα δεδομένα που αφορούν στο φυσικό ισοζύγιο των 947 Δήμων για την περίοδο 2001-2010 (γεννήσεις και θάνατοι κατά πενταετείς ομάδες ηλικιών), εξετάστηκαν οι νέες τάσεις γήρανσης. Τα αναλυτικά δεδομένα της φυσικής κίνησης επέτρεψαν τον υπολογισμό της φαινόμενης μετανάστευσης συνολικά και κατά ομάδες ηλικίας. Με σημείο εκκίνησης την ταξινόμηση των δήμων, όπως αυτή διαμορφώθηκε στην αρχή της τελευταίας δεκαετίας, διερευνώνται η ένταση (επίπεδο γήρανσης) και η κατεύθυνση (δομικά χαρακτηριστικά του γηρασμένου πληθυσμού) που ακολουθεί το φαινόμενο κατά την περίοδο 2001-2011. Προκειμένου να παρακολουθήσουμε τις μεταβολές που επήλθαν, η γήρανση διερευνήθηκε στο εσωτερικό της κάθε ομάδας, με επιπλέον στόχο να ελεγχθεί η αξιοπιστία των διαπιστώσεων και των ερμηνειών που προτάθηκαν σχετικά με τις διαφαινόμενες καταστάσεις. Η ανάλυση και σύγκριση πραγματοποιήθηκαν στο επίπεδο των δημοτικών ενοτήτων των Καλλικρατικών πλέον δήμων. Η ενοποίηση ορισμένων δημοτικών ενοτήτων με μικρό πληθυσμιακό μέγεθος, εξαιτίας της μη δημοσίευσης από την ΕΛΣΤΑΤ αναλυτικών δεδομένων, οδηγεί σε συγκάλυψη διαφοροποιήσεων που υφίστανται στο εσωτερικό των νέων Καλλικρατικών δήμων. Πρόκειται για περιπτώσεις οι οποίες είχαν ήδη εξαιρεθεί λόγω ιδιαίτερα μικρού πληθυσμιακού μεγέθους από την ανάλυση των δεδομένων της προηγούμενης απογραφής.

Η μελέτη των νέων χαρακτηριστικών της γήρανσης βασίστηκε στον δείκτη γήρανσης για το 2011 και στη διαχρονική του μεταβολή, καθώς και στις μεταβολές του συνολικού μόνιμου πληθυσμού και της δομής του πληθυσμού 65 ετών και άνω. Για την καλύτερη ερμηνεία των αποτελεσμάτων, κρίθηκε επίσης αναγκαία η μελέτη του φυσικού ισοζυγίου και της φαινόμενης μετανάστευσης (συνολικά και κατά ομάδες ηλικιών) για κάθε Καποδιστριακό δήμο. Όντως, ο υπολογισμός της φαινόμενης μετανάστευσης μεταξύ του 2001 και του 2011, ειδικά για τις ηλικίες 55-64 ετών και 65-74 ετών (το 2011) προσφέρει μια σοβαρή ένδειξη της ενδεχομένης εγκατάστασης συνταξιούχων κατά την τελευταία δεκαετία.

4. ΟΙ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΩΝ ΕΠΙΠΕΔΩΝ ΓΗΡΑΝΣΗΣ

Η ιεραρχική ταξινόμηση επί των δεδομένων του 2001 ανέδειξε στην ύπαιθρο χώρα οκτώ (8) ομάδες δήμων με διακριτούς τύπους γήρανσης (Πίνακας 3), συμβάλλοντας επίσης στον εντοπισμό ευρύτερων περιοχών με αστικά και περιαστικά χαρακτηριστικά.

Όπως ήταν αναμενόμενο (Πίνακας 4), καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των επιπέδων γήρανσης των ομάδων διαδραματίζουν τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά,

οι διαχρονικές εξελίξεις που χαρακτήρισαν μεταπολεμικά την ύπαιθρο χώρα, με κύριο παράγοντα την μετανάστευση προς τα αστικά κέντρα ή προς το εξωτερικό, καθώς και οι αναπτυσσόμενες οικονομικές δραστηριότητες που διαμορφώνουν τις περαιτέρω προοπτικές των περιοχών.

Λαμβάνοντας υπόψη τις μετατοπίσεις των επιπέδων γήρανσης κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας 2001-2011 και πριν επιχειρηθεί η ερμηνεία των μεταβολών που διαπιστώνονται στο εσωτερικό της κάθε ομάδας -δεδομένης της συγκυρίας κατά την οποία διεξήχθη η απογραφή του 2011- θεωρούμε απαραίτητο να παραθέσουμε κάποιους συλλογισμούς, σχετικά με τη γενικότερη κατεύθυνση και αιτίαση της εξέλιξης του φαινομένου της γήρανσης.

Κατ' αρχήν και ανεξαρτήτως επιπέδου χωρικής ανάλυσης, υπογραμμίζεται ο μεταβατικός χαρακτήρας της περιόδου λόγω οικονομικής κρίσης, καθώς και τα προβλήματα που -εν μέρει ως εκ τούτου- έχουν τα αποτελέσματα της απογραφής (ακρίβεια, βαθμός κάλυψης κ.τ.λ.) (Κοτζαμάνης και Ντυκέν, 2012).

Οι συντελούμενες διαχρονικά μεταβολές δεν έχουν ανατρέψει την τάση αύξησης της γήρανσης που παρατηρήθηκε κατά την προηγούμενη περίοδο, ούτε έχουν προκαλέσει σημαντική ανατροπή των ανά ομάδα τάσεων (Πίνακας 5).

Πίνακας 3: Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού και πληθυσμού 65 ετών και άνω ανά ομάδα και υπο-ομάδα δήμων (1991-2001)

Ομάδες	Αριθμός Δήμων	Σύνολο Μόνιμου πληθυσμού					Ηλικιωμένοι (65 ετών και άνω)					Ποσοστό ατόμων 65 ετών και άνω	
		1991	% επί του συνόλου χώρας	2001	% επί συνόλου χώρας	Ετήσιος ρυθμός μεταβολής πληθυσμού %	1991	% επί του συνόλου χώρας	2001	% επί του συνόλου χώρας	Ετήσιος ρυθμός μεταβολής πληθυσμού %	1991	2001
A(1)	68	156.778	1,5	139.424	1,3	-1,2	40.976	2,9	46.207	2,5	1,2	26,1	33,1
A(2)	38	72.101	0,7	65.145	0,6	-1,0	16.221	1,2	18.425	1,0	1,3	22,5	28,3
A(3)	148	525.287	5,1	502.532	4,6	-0,4	129.782	9,3	139.900	7,7	0,8	24,7	27,8
A	254	754.166	7,4	707.101	6,5	-0,6	186.979	13,3	204.532	11,2	0,9	24,8	28,9
B(1)	40	274.860	2,7	288.613	2,6	0,5	38.646	2,8	60.242	3,3	4,5	14,1	20,9
B(2)	104	782.310	7,7	835.825	7,6	0,7	98.966	7,1	154.665	8,5	4,6	12,7	18,5
B	144	1.057.170	10,3	1.124.438	10,3	0,6	137.612	9,8	214.907	11,8	4,6	13,0	19,1
Γ	196	923.654	9,0	941.843	8,6	0,2	169.238	12,1	199.505	10,9	1,7	18,3	21,2
Δ(1)	188	1.979.112	19,4	2.128.420	19,5	0,7	274.773	19,6	347.363	19,0	2,4	13,9	16,3
Δ(2)	165	1.556.479	15,2	1.855.784	17,0	1,8	166.178	11,8	245.999	13,5	4,0	10,7	13,3
Επαρχία	947	6.270.581	61,3	6.757.586	61,8	0,8	934.780	66,6	1.212.306	66,4	2,6	14,9	17,9

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές Πληθυσμού 1991, 2001 (ίδια επεξεργασία)

Πίνακας 4: Κύρια χαρακτηριστικά των δήμων ανά ομάδα και υπο-ομάδα. 2001

	A(1)	A(2)	A(3)	A	B(1)	B(2)	B	Γ	Δ(1)	Δ(2)	Επαρχία
Ποσοστιαία μεταβολή πληθυσμού 1991-2001	-7,7	-4,7	-7,2	-5,9	4,9	6,3	5,9	2,5	7,0	27,0	5,9
Πραγματικός Πληθυσμός για 100 μόνιμους κατοίκους την ημέρα της απογράφης(1)	148,7	121,4	188,7	138,8	116,4	106,7	109,4	110,9	104,2	104,9	115,8
Ποσοστό δήμων με παράκτιες ζώνες	23,5	43,9	21,1	35,0	10,0	30,8	25,0	52,0	61,2	49,1	44,7
Ποσοστό νησιωτικών δήμων	14,7	27,7	10,5	21,7	0,0	2,9	2,1	41,3	29,3	15,2	23,1
Ποσοστό πληθυσμού διαμένοντα σε ορεινές περιοχές(2)	62,8	44,5	63,1	52,2	27,9	10,7	15,5	27,0	19,5	14,0	28,2
Ποσοστό πληθυσμού διαμένοντα σε αστικές περιοχές(3)	0,7	6,5	2,3	4,3	17,6	27,8	25,0	22,6	43,2	56,3	28,0
Ποσοστό αλλοδαπών στο σύνολο του πληθυσμού	4,3	5,3	3,4	4,7	3,2	4,2	3,9	5,7	7,1	7,7	5,8
Ποσοστό αλλοδαπών, προερχομένων από χώρες της Ε.Ε.	5,1	6,1	3,5	5,5	5,4	7,3	6,8	8,1	7,5	7,8	7,0
Ποσοστό απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα	43,1	43,1	50,2	44,2	41,6	43,6	43,0	36,8	31,2	24,4	36,5
Ποσοστό απασχολούμενων στον τριτογενή τομέα	35,4	34,2	29,5	33,8	33,7	32,7	33,0	40,4	44,1	46,2	39,3
Ποσοστό απασχολούμενων στις κατασκευές	10,4	9,8	11,0	10,1	7,8	6,9	7,2	9,7	10,0	10,6	9,6
Ποσοστό απασχολούμενων σε κλάδους του τουρισμού -ξενοδοχεία, εστιατόρια	6,2	4,7	5,6	5,2	4,3	4,3	4,3	7,1	7,2	6,5	6,1
Ποσοστό απασχολούμενων στο εμπόριο	7,3	7,4	6,6	7,2	9,3	9,5	9,5	9,0	10,7	12,5	9,5
Ποσοστό απασχολούμενων σε προσωπικές υπηρεσίες	4,8	5,1	3,6	4,8	4,4	4,3	4,3	5,2	5,9	6,3	5,3
Ποσοστό μεταβολής κανονικών κατοικιών 1991-2001	7,0	11,9	9,1	10,2	14,1	14,3	14,2	14,0	18,8	29,9	16,7
Ποσοστό μεταβολής κύριων κατοικιών 1991-2001	-16,0	-6,1	-14,2	-9,9	4,9	10,5	9,0	4,2	11,0	28,0	6,6
Ποσοστό δευτερευουσών κατοικιών	46,4	39,6	47,3	42,6	20,4	19,4	19,7	29,4	23,7	23,6	29,3
Ποσοστό κενών κατοικιών	4,8	6,0	4,1	5,4	8,4	8,2	8,3	9,5	8,9	9,5	8,1
Ποσοστό νέων κτιρίων(4)	5,4	4,0	3,2	4,3	5,5	5,8	5,7	5,1	6,0	8,9	5,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφή Πληθυσμού 2001 (ίδια επεξεργασία)

(1) Ο δείκτης αυτός δίνει για 100 μόνιμους κατοίκους, τον αριθμό των ατόμων οι οποίοι, την ημέρα διεξαγωγής της απογράφης, ήταν παρόντες στον δήμο ανεξάρτητα εάν διαμένουν ή όχι μόνιμα στο Δήμο. Έμμεσα, ο δείκτης αυτός αναδεικνύει τη διατήρηση «στενού δεσμού» με τον τόπο καταγωγής.

(2) Πρόκειται για τον πληθυσμό που διαμένει στα Δημοτικά Διαμερίσματα που χαρακτηρίζονται από την ΕΛΣΤΑΤ ως ορεινά

(3) Πρόκειται για τον πληθυσμό που διαμένει στα Δημοτικά Διαμερίσματα που χαρακτηρίζονται από την ΕΛΣΤΑΤ ως αστικά

(4) Ο δείκτης μας δίνει το ποσοστό των κτιρίων που κατασκευάστηκαν κατά τα πέντε τελευταία χρόνια πριν την απογραφή

Πίνακας 5: Εξέλιξη της Γήρανσης 2001-2011

Ομάδες	Ετήσιος ρυθμός μεταβολής πληθυσμού (%)	% Μόνιμο πληθυσμού επί του συνόλου χώρας		Ποσοστό ατόμων 65 ετών και άνω		Φ.Μ. % πληθυσμού 2001	Φ.Μ. 55-64 ετών		Φ.Μ. 65-74 ετών	
		2001	2011	2001	2011		Απόλυτος αριθμός	% πληθυσμού 45-54 ετών του 2001	Απόλυτος αριθμός	% πληθυσμού 45-54 ετών του 2001
A(1)	-0,6	1,3	1,2	33,1	36,6	4,4	3.559	24,1	2.172	11,3
A(2)	-0,87	0,6	0,5	28,3	34,3	-0,1	6.393	11,5	2.238	3,5
A(3)	-1,22	4,6	4,3	27,8	30,1	-2,0	861	12,3	40	0,4
A	-0,85	6,5	6	28,9	31,8	0,6	10.813	14,0	4.449	4,8
B(1)	-0,84	2,6	2,5	20,9	25,6	-4,9	-462	-1,4	332	1,0
B(2)	-0,07	7,6	7,6	18,5	23,3	0,8	3.605	3,6	3.380	3,1
B	-0,29	10,3	10	19,1	23,8	-0,6	3.143	2,4	3.712	2,6
Γ	-0,47	8,6	8,3	21,2	23,2	-0,9	2.601	2,3	1.409	1,3
Δ(1)	0,05	19,5	19,8	16,3	18,7	-0,7	-7.093	-2,6	-1.601	-0,7
Δ(2)	1,09	17	19,2	13,3	16,1	7,3	6.853	2,9	5.976	3,0
Επαρχία	0,14	61,8	63,3	17,9	20,6	1,6	16.316	2,0	13.944	1,8
Ελλάδα	-0,11	100	100	16,7	19,5					

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές Πληθυσμού 2001-2011, Θάνατοι κατά ηλικία 2001-2010 (ίδια επεξεργασία).

Οι μεταβολές που διαπιστώνονται είναι συνάρτηση μετακινήσεων που διαφοροποιούνται ως προς την ένταση, την κατεύθυνση, αλλά και τα χαρακτηριστικά των μετακινουμένων. Πρόκειται, αφενός, για μετακινήσεις ατόμων που βρίσκονται σε ηλικία συνταξιοδότησης ή πλησιάζουν σε αυτήν, όπως αναδεικνύει η θετική φαινόμενη μετανάστευση για τις συγκεκριμένες ηλικίες και επομένως η μετεγκατάσταση ενδέχεται να έχει μόνιμο χαρακτήρα. Στην πρώτη αυτή κατηγορία μετακινουμένων, η αναζήτηση καλύτερων από άποψη περιβάλλοντος (φυσικού, κοινωνικού) και ευνοϊκότερων από άποψη οικονομικών συνθηκών διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο. Αφετέρου, σε ορισμένες περιπτώσεις, καταγράφονται επίσης τάσεις μετακίνησης νεότερου ηλικιακά πληθυσμού που βρίσκεται σε ηλικία απασχόλησης (θετική ΦΜ στις ηλικίες 30-44 ετών), με αντίστοιχες μετακινήσεις ανήλικων. Συχνά, οι τελευταίες αυτές μετακινήσεις κατευθύνονται προς περιοχές με χαμηλότερο κόστος ζωής και συγκριτικά ευνοϊκότερες συνθήκες επιβίωσης, με κύρια έμφαση στις δυνατότητες απασχόλησης. Επομένως, τα χαρακτηριστικά της εκάστοτε τοπικής αγοράς εργασίας καθορίζουν την ελκυστικότητά της. Εάν η μετεγκατάσταση νεότερων ηλικιακά στρωμάτων είναι συνδεδεμένη άμεσα με τις επιπτώσεις της

οικονομικής κρίσης, ενδέχεται να είναι αντιστρέψιμη. Επίσης, το κατά ηλικία ισοζύγιο συχνά επηρεάζεται από συγκυριακές αυξομειώσεις πληθυσμών, όπως οι φοιτητές και οι υπηρετούντες στρατιωτική θητεία.

Στην συνέχεια εστιάζουμε αναλυτικότερα στις διαχρονικές μεταβολές που σημειώνονται σε καθεμία από τις ομάδες με διαφορετικά επίπεδα και εξέλιξη της γήρανσης. Διαπιστώνεται ότι τα διαφορετικά επίπεδα γήρανσης αντιστοιχούν σε μία σαφή χωρική διάκριση μεταξύ των βόρειων-βορειοανατολικών και των δυτικών-νοτιοδυτικών περιοχών της χώρας.

A. Δυτικές και Νοτιοδυτικές ορεινές περιφέρειες με υψηλά επίπεδα γήρανσης

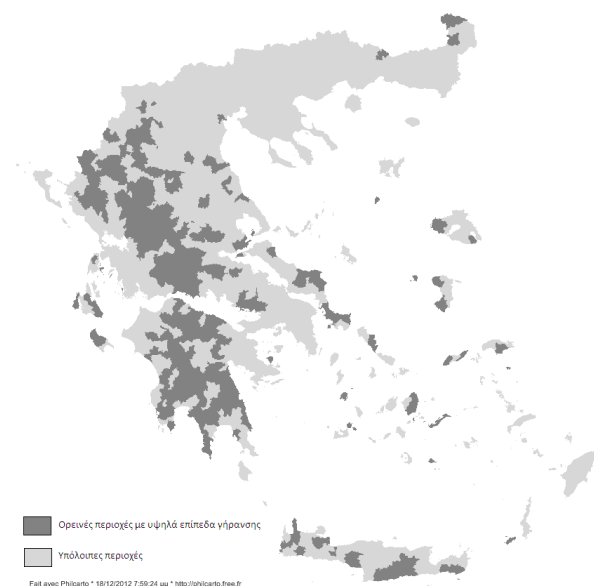
Η ομάδα αυτή των 254 δήμων, των οποίων οι περισσότεροι βρίσκονται στις Δυτικές και Νοτιοδυτικές περιφέρειες της χώρας, εμφανίζει κατά το 2001 τα υψηλότερα επίπεδα γήρανσης στη χώρα (28,9%), υπερβαίνοντας τον μέσο όρο του συνόλου του υπαίθρου χώρου (18%). Οι συγκεκριμένοι Δήμοι συγκεντρώνουν μόνον το 6,5% της περιφέρειας, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό κατοίκων ηλικίας >65 ετών στο συνολικό πληθυσμό τους είναι σχεδόν διπλάσιο. Πρόκειται για ομάδα που βρίσκεται σε προχωρημένη διαδικασία γήρανσης και το γεγονός αυτό εξηγεί και το ότι την περίοδο 1991-2001, ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης του ποσοστού των άνω των 65 ετών στον συνολικό πληθυσμό είναι ιδιαίτερα περιορισμένος (+0,9%), σχεδόν τρεις φορές μικρότερος από τον αντίστοιχο ρυθμό της περιφέρειας (+2,6%) (Πίνακας 3). Ειδικότερα, οι δήμοι της ομάδας αυτής έχουν ιδιαίτερα «επιβαρυσμένη» κατανομή στο εσωτερικό του πληθυσμού των ατόμων ηλικίας $\geq$ 65 ετών (Πίνακας 4), καθώς το ειδικό βάρος των σχετικά «νεότερων» ηλικιωμένων (των 65-74 ετών) είναι συγκριτικά με τις άλλες περιοχές της περιφέρειας σαφώς χαμηλότερο. Η παρατηρούμενη διαδικασία γήρανσης συνδέεται με την εύθραυστη κατάσταση μεγάλου τμήματος των ορεινών περιοχών της Ελλάδας, οι οποίες υπέφεραν από έντονη απεργήμωση κατά την περίοδο 1960-1990.

Μελετώντας τα χαρακτηριστικά αυτών των περιοχών υποστηρίζουμε την άποψη ότι στις μέρες μας η γήρανση φαίνεται να είναι το αποτέλεσμα παραγόντων που συνδέονται με την γεωγραφική θέση των περιοχών. Χωροθετημένες σε ορεινές περιοχές, σε υψηλό κατά κανόνα υψόμετρο, είναι ταυτόχρονα απομονωμένες ή απομακρυσμένες από αστικά κέντρα. Αυτή η απομόνωση δεν είναι αποκλειστικά αποτέλεσμα γεωγραφικής απομόνωσης, αλλά συχνά αντανακλά την απουσία επαρκούς και κατάλληλου δικτύου επικοινωνίας (ποιότητα οδικού δικτύου για παράδειγμα) ή ακόμη συνδέεται με ακατάλληλα μέσα μεταφοράς.

Στο σύνολο των δήμων αυτών κυριαρχούν οικονομικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται στον πρωτογενή τομέα, με έμφαση στην κτηνοτροφία. Επίσης, διαπιστώνεται αξιολογή συγκέντρωση στις κατασκευές – μάλλον συνδεδεμένη με την ανακαίνιση παλαιών κατοικιών, παρά με την κατασκευή νέων. Η εγκυρότητα της συγκεκριμένης διαπίστωσης

ενισχύεται από τις υψηλές τιμές της αναλογίας δευτερευουσών/κύριων κατοικιών. Ο αριθμός των κανονικών κατοικιών σημείωσε αύξηση, ενώ το ποσοστό των κύριων κατοικιών μειώθηκε διαχρονικά. Τα συνολικότερα χαρακτηριστικά των κατοικιών ισχυροποιούν την υπόθεση μίας συστηματικής και συχνής παρουσίας ντόπιων που κατοικούν μόνιμα σε κοντινό αστικό κέντρο. Η προτεινόμενη ερμηνευτική υπόθεση ενισχύεται από την ισχυρή παρουσία μη μόνιμου πληθυσμού – απογραφέντος ως πραγματικού, κατά την ημέρα της απογραφής.

Χάρτης 1: Περιφέρειες με προχωρημένη διαδικασία γήρανσης

Στην ομάδα αυτή των 254 δήμων, διακρίνονται τρεις υποομάδες, οι οποίες διαφοροποιούνται ως προς το μέγιστο επίπεδο γήρανσης, κυρίως όμως, ως προς την γεωγραφική τους θέση.

Α1. Ορεινή ενδοχώρα σε προχωρημένη γήρανση

Οι 68 δήμοι που βρίσκονται στην ορεινή ενδοχώρα, κυρίως στην Κεντρική Ελλάδα και την Ήπειρο, εμφανίζουν το 2001 την συγκριτικά υψηλότερη γήρανση (65+: 33,1%) και το υψηλότερο ποσοστό υπερηλικών (85 ετών και άνω). Διαχρονικά κατέγραψαν συρρίκνωση του πληθυσμού τους, εμφανίζουν έντονη γεωγραφική διασπορά και χαμηλές πληθυσμιακές πυκνότητες. Η υψηλή αναλογία πραγματικού/μόνιμου πληθυσμού αναδεικνύει την

ύπαρξη στενών δεσμών μεταξύ των αποδήμων και ντόπιων, χαρακτηριστικό φαινόμενο των ορεινών περιοχών της χώρας (Duquenne, 2014). Η δημογραφική φυσιολογία έχει καθοριστεί από το φαινόμενο της απεργήμωσης της υπαίθρου, στερώντας τις συγκεκριμένες περιοχές από οιαδήποτε δυνατότητα ανάπτυξης.

A2. Ειδικές περιπτώσεις ορεινών δήμων με προχωρημένη γήρανση

Πρόκειται για μία μικρή υποομάδα 38 ορεινών δήμων οι οποίοι βρίσκονται στην Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο, με εντονότερο ορεινό χαρακτήρα και σημαντικές ιστορικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες (όπως ο Δ. Αγράφων στην Ευρυτανία, Δ. Πλαστήρα στην Καρδίτσα, Δ. Ανατολικής Μάνης στην Λακωνία). Σε αυτούς τους δήμους η γήρανση το 2001 είναι λιγότερο έντονη (65+:28,3%), ενώ το ποσοστό των «νεότερων» ηλικιωμένων είναι το υψηλότερο μεταξύ των 3 υποομάδων (65-74 ετών: 62,6%).

Κατά την περίοδο 1991-2001 το μέγεθος του πληθυσμού αυξήθηκε κατά 7%, αλλά αυτό ενδεχομένως οφείλεται στην ποιότητα των δεδομένων. Η παρουσία μη μόνιμου πληθυσμού κατά την ημέρα της απογραφής είναι εξαιρετικά έντονη, επιβεβαιώνοντας τη διατήρηση των στενών δεσμών μεταξύ αποδήμων και τοπικού πληθυσμού. Η προηγούμενη ερμηνεία ενισχύεται από το γεγονός ότι σε αυτή την ομάδα παρατηρείται το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων της περιοχής που δήλωσαν ότι κατά την προηγούμενη της απογραφής 2001 πενταετία ζούσαν σε άλλες περιοχές της χώρας. Ενδεχομένως πρόκειται για επιστροφή στον γενέθλιο τόπο μετά τη συνταξιοδότηση, υπόθεση που ενισχύεται από την αναπτυσσόμενη οικοδομική δραστηριότητα. Επίσης, το υψηλό ποσοστό δευτερευουσών κατοικιών, είναι πιθανώς συνδεδεμένο κυρίως με την παρουσία μη μόνιμου πληθυσμού κατά την απογραφή. Τα οξυμένα προβλήματα της προσβασιμότητας μάλλον δεν επιτρέπουν την συχνή παρουσία μη μόνιμου πληθυσμού στους δήμους αυτούς. Τέλος, η παρουσία αλλοδαπού πληθυσμού είναι γενικώς ισχνή.

A3. Ορεινές περιοχές με προχωρημένη γήρανση σε γειτνίαση με την θάλασσα.

Οι περισσότεροι από τους 148 δήμους που εντάσσονται στη συγκεκριμένη υποομάδα βρίσκονται στην Πελοπόννησο, στο νότιο τμήμα της Κεντρικής Ελλάδας και στα μεγάλα νησιά της χώρας. Αν και το ποσοστό των 65 ετών και άνω το 2001 είναι το χαμηλότερο μεταξύ των 3 υποομάδων (27,8%), πρόκειται για τους δήμους με το -κατά μέσο όρο- υψηλότερο ποσοστό υπερηλικών.

Οι παρακαμάζουσες αυτές περιοχές παρουσιάζουν μείωση του μόνιμου πληθυσμού (1991-2001: -4,7%), η πυκνότητα είναι σχετικά υψηλή, ενώ συμπεριλαμβάνονται και ορισμένοι σημαντικοί, από άποψη πληθυσμιακού μεγέθους, δήμοι. Η σχέση πραγματικού προς μόνιμο πληθυσμό είναι υψηλή, ως αποτέλεσμα της διατήρησης ισχυρών δεσμών μεταξύ αποδήμων και ντόπιου πληθυσμού.

Τα προβλήματα που σχετίζονται με τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά είναι μικρότερης έντασης, ενώ τα προβλήματα χωρικής απομόνωσης παραμένουν οξυμένα. Το μέσο υψόμετρο είναι χαμηλότερο και ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού διαμένει σε ημιορεινές περιοχές.

Ο συχνά έντονος νησιωτικός ή/και παράκτιος χαρακτήρας τους και το συγκριτικά ηπιότερο κλίμα τους ευνοούν την συγκράτηση ή και άφιξη ατόμων τρίτης ηλικίας, η δε παρουσία αλλοδαπών από τις χώρες της Ε.Ε. είναι σημαντική. Τα υψηλά επίπεδα γήρανσης του αλλοδαπού πληθυσμού δε βελτιώνουν την δημογραφική φυσιογνωμία των εν λόγω περιοχών. Προκύπτουν όμως δυνατότητες ανάπτυξης οικονομικών δραστηριοτήτων, σχετικών με την ικανοποίηση των αναγκών του διαμένοντος πληθυσμού (υπηρεσίες, εμπόριο, εστιατόρια).

Οι τρεις πρώτες αυτές ομάδες που το 2001 παρουσιάζουν την υψηλότερη γήρανση και κατά την διάρκεια της πρόσφατης δεκαετίας ακολούθησαν μία πορεία περαιτέρω σοβαρής αύξησης της γήρανσης, παραμένοντας εκείνες με τους υψηλότερους δείκτες. Πέραν των διαφοροποιήσεων, στις οποίες θα αναφερθούμε στην συνέχεια, στις τρεις ομάδες σημειώθηκε μείωση του συνολικού πληθυσμού, η οποία ήταν σημαντικότερη για την τρίτη ομάδα δήμων. Επίσης καταγράφεται υποχώρηση στο ποσοστό των νέων έως 15 ετών και αυξήθηκε εκείνο των ατόμων ηλικίας άνω των 55 ετών, στο οποίο επιτείνεται η εσωτερική γήρανση με αύξηση του ειδικού βάρους των 65 ετών και άνω.

Στο σύνολο των δήμων (πλην 2 μόλις εξαιρέσεων) το φυσικό ισοζύγιο είναι αρνητικό. Επί συνόλου 234 δήμων, μόνον σε 57 περιπτώσεις ο πληθυσμός αυξήθηκε και προφανώς η αύξηση είναι το αποτέλεσμα της εισροής νέων κατοίκων.

Διαπιστώνονται ωστόσο αρκετές διαφοροποιήσεις μεταξύ των τριών αυτών ομάδων. Στην πλειονότητα των δήμων της πρώτης ομάδας και της τρίτης ομάδας ο πληθυσμός μειώθηκε, ως αποτέλεσμα κυρίως αποχώρησης νεανικού πληθυσμού. Αντιθέτως, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο πληθυσμός αυξήθηκε, η αύξηση αποδίδεται κυρίως στην εισροή ατόμων άνω των 55 ετών, όπως αναδεικνύει η θετική φαινόμενη μετανάστευση, ειδικά για τις ηλικίες 55-74 ετών.

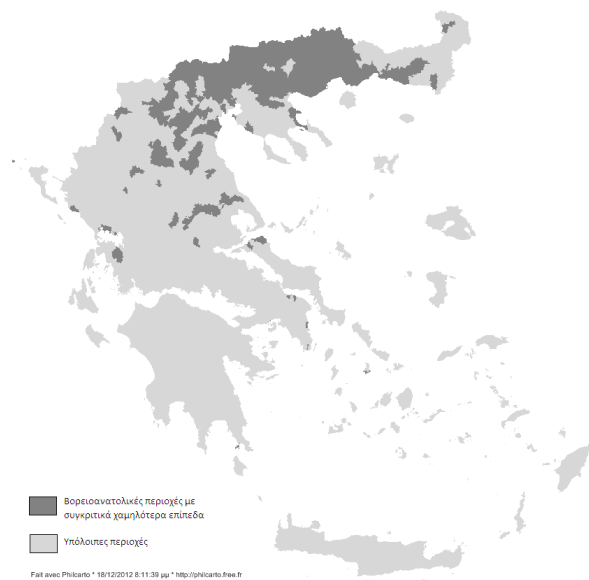
Η δεύτερη ομάδα των 143 δήμων καταγράφει τις δυσμενέστερες μεταβολές, προσεγγίζοντας την πρώτη ομάδα ως προς τα επίπεδα της γήρανσης με αύξηση κατά 40% του δείκτη γήρανσης. Ταυτοχρόνως, στην ομάδα αυτή παρατηρείται η μεγαλύτερη αύξηση του γηραιότερου τμήματος του πληθυσμού (65 ετών και άνω) στο σύνολο των 55 ετών και άνω. Μία σχετική ανομοιογένεια εντοπίζεται ως προς την κατεύθυνση της φαινόμενης μετανάστευσης και συνακόλουθα της πληθυσμιακής μεταβολής. Όταν ο πληθυσμός αυξάνεται, κατά κανόνα η αύξηση οφείλεται σε εισροές κυρίως ατόμων 55 ετών και άνω, ενώ όταν ο πληθυσμός μειώνεται, διαπιστώνεται μείωση ποσοστού των νέων 0-15 ετών,

και οι 55+ ετών αυξάνονται. Γενικώς, οι παραλιακές περιοχές φαίνεται να αντιστέκονται καλύτερα στη διαδικασία της γήρανσης.

B. Βορειοανατολικές περιφέρειες της Ελλάδας με συγκριτικά χαμηλότερα επίπεδα γήρανσης

Η δεύτερη αυτή ομάδα των 144 δήμων οι οποίοι κατά κανόνα βρίσκονται στο βόρειο και βορειο-ανατολικό τμήμα της χώρας και ειδικότερα στην Ανατολική και Κεντρική Μακεδονία- παρουσιάζει αισθητά χαμηλότερη γήρανση (2001: 19,1%), σε σύγκριση με την πρώτη ομάδα. Οι δήμοι αυτοί το 2001 συγκεντρώνουν το 10,3% του πληθυσμού της χώρας, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό επί του πληθυσμού των 65 ετών και άνω είναι 11,8%. Η διαδικασία γήρανσης σε αυτές τις περιοχές είναι συγκριτικά πρόσφατο φαινόμενο. Το 1991, στους συγκεκριμένους δήμους οι ηλικιωμένοι αντιπροσώπευαν μόλις το 13% του πληθυσμού, ο δε ετήσιος ρυθμός αύξησης της γήρανσης είναι ο υψηλότερος μεταξύ των ομάδων (1991-2001: +4% κατά μέσο όρο). Από την κατανομή των ηλικιωμένων κατά μεγάλες τάξεις ηλικίας προκύπτει ότι, στην ομάδα αυτή το ποσοστό των «νεότερων» ηλικιωμένων είναι ιδιαίτερα υψηλό (71,8%) και το υψηλότερο σε σύγκριση με τις υπόλοιπες περιοχές της υπαίθρου. Πρόκειται ωστόσο για δήμους οι οποίοι εξακολουθούν να καταγράφουν διαχρονικά πληθυσμιακή αύξηση.

Χάρτης 2: Περιφέρειες με πρόσφατη διαδικασία γήρανσης

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Η γήρανση στις περιοχές αυτές είναι αποτέλεσμα απομόνωσης, ουσιαστικά λόγω απόστασης από αστικό κέντρο ή κεντρικό οδικό άξονα. Οι συνθήκες πρόσβασης δε δυσχεραίνονται λόγω γεωμορφολογικών χαρακτηριστικών. Η πληθυσμιακή ανάπτυξη των δήμων της δεύτερης ομάδας συνοδεύεται από αύξηση των κανονικών και κύριων κατοικιών, ενώ σημαντικό είναι το ποσοστό των νεόδμητων κατοικιών. Οι δευτερεύουσες κατοικίες αγγίζουν χαμηλά ποσοστά, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι οι δήμοι αυτοί δεν ευνοούνται από τη συστηματική και συχνή παρουσία κατοίκων που έχουν μεταναστεύσει και διαμένουν μόνιμα σε αστικό κέντρο. Όσον αφορά στις αναπτυσσόμενες οικονομικές δραστηριότητες, ο πρωτογενής τομέας απορροφά το μεγαλύτερο τμήμα του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, με έμφαση στην εντατική γεωργία, αλλά και στην εκτροφή ζώων (βοοειδή και αιγοπρόβατα). Προφανώς στην περίπτωση των παράκτιων δήμων καταγράφεται επίσης αξιόλογη ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων. Στην ομάδα αυτή των 144 δήμων διακρίνονται δύο υποομάδες οι οποίες διαφοροποιούνται ως προς την χωροθέτησή τους:

Β1. Πεδινοί δήμοι σε διαδικασία γήρανσης

Πρόκειται για 40 δήμους στους οποίους η γήρανση το 2001 ανέρχεται κατά μέσο όρο σε 21%, ενώ στους δήμους αυτούς καταγράφεται το υψηλότερο ποσοστό «νεότερων» ηλικιωμένων (73%). Η συγκράτηση του πληθυσμού και η διαχρονική του αύξηση (+5% μεταξύ 1991 και 2001) ευνοεί την δημογραφική φυσιογνωμία και επιτρέπει την ανάπτυξη των αυτών των περιοχών.

Στη συγκεκριμένη υποομάδα κατά την περίοδο 2001-2011 διαπιστώνεται έντονη επιδείνωση της γήρανσης με αύξηση του δείκτη κατά 35%. Η αύξηση είναι αποτέλεσμα, αφενός, της υποχώρησης του ποσοστού των νέων 0-15 ετών και, αφετέρου, μεγαλύτερης αύξησης του ποσοστού των ατόμων 65 ετών και άνω. Διαχρονικά ο συνολικός πληθυσμός της ομάδας μειώθηκε αρκετά. Όπως και στις προηγούμενες ομάδες, το φυσικό ισοζύγιο (πλην 3 περιπτώσεων) είναι αρνητικό, επομένως η μεταβολή του πληθυσμού είναι ουσιαστικά συνάρτηση της φαινόμενης μετανάστευσης. Στο εσωτερικό της ομάδας διακρίνονται οι δήμοι στους οποίους ο συνολικός πληθυσμός αυξήθηκε (9 εκ των 39), με φαινόμενη μετανάστευση θετική, ως αποτέλεσμα της αύξησης των ατόμων ηλικίας 55 ετών και άνω, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις διαπιστώνεται εισροή και νεότερου ηλικιακά πληθυσμού. Όταν η φαινόμενη μετανάστευση είναι αρνητική, διαπιστώνεται μείωση του πληθυσμού νεότερης ηλικίας, σημαντικότερη της μείωσης εκείνου ηλικίας 55 ετών και άνω. Επομένως, οι δήμοι τείνουν να προσεγγίσουν το προφίλ των προηγούμενων ομάδων υψηλής γήρανσης.

B2. Ανεπτυγμένες παράκτιες περιοχές σε διαδικασία γήρανσης.

Οι 104 δήμοι με μέσο επίπεδο γήρανσης, ελαφρά χαμηλότερο της προηγούμενης υποομάδας (2001: 18,5%), χαρακτηρίζεται από την συγκράτηση του πληθυσμού, αλλά και την διαχρονική του αύξηση (1991-2001: +7%). Η πληθυσμιακή αυτή αύξηση σε σημαντικό βαθμό οφείλεται στην εγκατάσταση αλλοδαπών, ενώ η παρουσία εκείνων που είναι πολίτες της Ε.Ε. είναι επίσης αξιόλογη.

Κύριο χαρακτηριστικό των συγκεκριμένων δήμων -και η διαφοροποίησή τους από τους προηγούμενους- είναι ο παράκτιος χαρακτήρας τους ή η άμεση γειτνίαση με παράκτια περιοχή, παράγοντας που μπορεί να θεωρηθεί «ελκυστικός» για τον πληθυσμό ανεξαρτήτως της ηλικίας του. Επίσης κάποιοι από τους συγκεκριμένους αγροτικούς δήμους βρίσκονται κοντά σε αστικό κέντρο ή ακόμη σε κεντρικό οδικό άξονα, αεροδρόμιο ή λιμάνι.

Κατά την περίοδο 2001-2011 η επιδείνωση του δείκτη γήρανσης είναι επίσης σημαντική, ελαφρά χαμηλότερη της προηγούμενης υποομάδας (μείωση κατά 32%). Η αύξηση είναι αποτέλεσμα μικρής υποχώρησης του ποσοστού των νέων 0-15 ετών και αξιόλογης αύξησης του ποσοστού των ατόμων 65 ετών και άνω. Επίσης, το ειδικό βάρος των τελευταίων (65+) αυξήθηκε στο σύνολο του πληθυσμού 55 ετών και άνω. Κατ' αντίθεση με τις εξελίξεις στους δήμους της ομάδας 4, στην προκειμένη περίπτωση ο συνολικός πληθυσμός μειώθηκε ελάχιστα. Σε 15 από τους 100 δήμους, όπου το φυσικό ισοζύγιο είναι θετικό, πρόκειται συνήθως για μικρές πόλεις που λειτουργούν ως τοπικά αστικά κέντρα και στις οποίες ο συνολικός πληθυσμός αυξήθηκε. Βεβαίως, η φαινόμενη μετανάστευση και εδώ διαδραματίζει τον κύριο ρόλο στις παρατηρούμενες μεταβολές. Στους δήμους που ο πληθυσμός αυξήθηκε διαπιστώνεται επίσης συστηματικά αύξηση του ειδικού βάρους των ατόμων 55 ετών και άνω, καθώς και αύξηση των νέων 0-15 ετών, μικρότερης όμως έντασης. Στους δήμους που ο πληθυσμός μειώθηκε, όταν η μείωση δεν είναι ιδιαίτερα σημαντική παρατηρείται κυρίως μείωση στο νεανικό τμήμα του πληθυσμού (0-15 ετών), ενώ το ποσοστό των 55 ετών και άνω αυξάνεται. Αντιθέτως, όταν η μείωση του πληθυσμού είναι σημαντική, τότε καταγράφονται απώλειες και στις μεγάλες ηλικίες (κυρίως στο τμήμα 55-64 ετών).

Γ. Σχετική σταθεροποίηση της διαδικασίας γήρανσης σε διάσπαρτους δήμους γειτνιάζοντες με περιφερειακά αστικά κέντρα

Οι 196 Καποδιστριακοί δήμοι, στους οποίους η γήρανση κυμαίνεται σε επίπεδα αρκετά υψηλότερα του μέσου όρου της υπαίθρου (2001: 21% έναντι 18%), παρουσιάζουν τον μικρότερο ρυθμό αύξησης της γήρανσης. Οι δήμοι αυτοί το 2001 συγκεντρώνουν το 8,6% του πληθυσμού της χώρας, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό επί του πληθυσμού των 65 ετών και άνω είναι 10,9%. Όσον αφορά στη δομή του γηρασμένου τμήματος του πληθυσμού, οι «νεότεροι» ηλικιωμένοι αντιστοιχούν στο 61,1% του συνόλου των 65 και άνω, έναντι

64,1% κατά μέσο για το σύνολο της υπαίθρου, ενώ επίσης υψηλότερο είναι το ειδικό βάρος των υπερηλίκων (8,6% έναντι 7,9%). Ταυτόχρονα, η δημογραφική ανάπτυξη δεν είναι αξιόλογη (μόλις 2% αύξηση κατά μέσο όρο για την εξεταζόμενη περίοδο). Πρόκειται για διάσπαρτους και απομακρυσμένους από τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας δήμους οι οποίοι ωστόσο συχνά γειτνιάζουν με περιφερειακά αστικά κέντρα. Στην ομάδα αυτή, ο αστικός πληθυσμός ανέρχεται σε 23%, ενώ η πυκνότητα είναι κατά μέσο όρο 64 κάτοικοι ανά τμ2. Αρκετοί από αυτούς τους δήμους βρίσκονται στα βόρεια σύνορα της χώρας, ενώ σημαντικό τμήμα εντοπίζεται στα μεγάλα νησιά (Κρήτη, Βορειοανατολικό Αιγαίο) ή κατά μήκος της παράκτιας ηπειρωτικής χώρας. Στη δημογραφική φυσιογνωμία των εν λόγω περιοχών αποτυπώνονται οι επιπτώσεις της απερχίμωσης της υπαίθρου.

Οι εν λόγω δήμοι δεν χαρακτηρίζονται από υψηλά ποσοστά ορεινού/ ημιορεινού πληθυσμού και πρόκειται για την ομάδα με τα υψηλότερα ποσοστά παράκτιων ή/ και νησιωτικών δήμων. Η πληθυσμιακή συγκράτηση αποδίδεται κυρίως στην γειτνίαση με αστικά κέντρα.

Χάρτης 3: Σχετική σταθεροποίηση της διαδικασίας γήρανσης

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Οι αναπτυσσόμενες οικονομικές δραστηριότητες εμφανίζουν αρκετή διαφοροποίηση. Ο τριτογενής τομέας είναι εξίσου σημαντικός με τον πρωτογενή και έντονα

προσανατολισμένους στον τουρισμό και το εμπόριο. Οι κατασκευές παρουσιάζουν αξιόλογη συγκέντρωση και αφορούν σε ανακαινίσεις, αλλά και νέες κατοικίες. Το υψηλό ποσοστό δευτερευουσών, αλλά και κενών κατοικιών ενισχύουν την άποψη ότι οι συγκεκριμένες περιοχές απολαμβάνουν των πλεονεκτημάτων της συχνής και συστηματικής παρουσίας ντόπιων που έχουν μετοικήσει σε αστικό κέντρο. Σε αυτήν την ομάδα δήμων καταγράφεται επίσης το υψηλότερο ποσοστό πολιτών από χώρες της Ε.Ε. Επομένως, στους περισσότερους εξ αυτών ευνοείται η ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την εξασφάλιση ποιότητας ζωής και την κάλυψη των καταναλωτικών αναγκών, τόσο του μόνιμου πληθυσμού, όσο και των επισκεπτών στους εν λόγω δήμους.

Στη συγκεκριμένη ομάδα -που κατά την περίοδο 1991-2001 φάνηκε να εμφανίζει σταθεροποίηση της διαδικασίας γήρανσης- με βάση τα δεδομένα της πρόσφατης απογραφής, η γήρανση δεν παρέμεινε σταθεροποιημένη, ενώ ταυτόχρονα διαπιστώνονται διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της ομάδας. Στην πλειονότητα των δημοτικών ενοτήτων (145/186) η γήρανση αυξήθηκε, με ρυθμούς ωστόσο χαμηλότερους σε σύγκριση με τις προηγούμενες ομάδες. Η συγκεκριμένη μεταβολή οφείλεται κυρίως στην αύξηση του ποσοστού των ατόμων 65 ετών και άνω, και σε μικρότερο βαθμό στη μείωση του ποσοστού των ατόμων ηλικίας 0-14 ετών. Κατόπιν υπάρχει μία μικρή ομάδα από 41 δημοτικές ενότητες, στις οποίες η γήρανση παρέμεινε στα ίδια επίπεδα ή ακόμη μειώθηκε. Επομένως, στη συνέχεια εξετάζονται οι παράγοντες που προκάλεσαν τις επελθούσες μεταβολές.

Εξετάζοντας διεξοδικότερα τη μεταβολή του πληθυσμιακού μεγέθους, το φυσικό ισοζύγιο και την φαινομενική μετανάστευση στην πρώτη κατηγορία δήμων (145), στους οποίους η γήρανση ακολούθησε ανοδική πορεία, διαπιστώνεται ότι πρόκειται για δήμους απομακρυσμένους από αστικούς πόλους ή διαμετακομιστικά κέντρα. Αν και το ποσοστό των ατόμων ηλικίας 65 ετών και άνω αυξήθηκε, έντονες είναι οι διαφοροποιήσεις ως προς την ένταση της μεταβολής. Στο σύνολο σχεδόν των δήμων αυτών το φυσικό ισοζύγιο είναι αρνητικό. Στις περιπτώσεις που η αύξηση της γήρανσης είναι έντονη -και αυτές είναι οι περισσότερες- παρατηρείται ότι το πληθυσμιακό μέγεθος συρρικνώνεται και η φαινόμενη μετανάστευση λαμβάνει αρνητικές τιμές.

Οι 41 δήμοι στους οποίους η γήρανση παρέμεινε στα ίδια επίπεδα ή μειώθηκε ανήκουν είτε σε νησιά (21.), είτε βρίσκονται σε περιοχές παραλιακές ή ορεινές με ανεπτυγμένες τις τουριστικές δραστηριότητες, ή ακόμη εντάσσονται σε περιφερειακές περιοχές. Στους περισσότερους δήμους το φυσικό ισοζύγιο είναι αρνητικό (πλην 9 δ.ε.). Όταν ο συνολικός πληθυσμός αυξάνεται και η φαινόμενη μετανάστευση είναι θετική, το ποσοστό των 65+ σημειώνει τη σημαντικότερη υποχώρηση και επομένως, πρόκειται για εισροές ατόμων νεότερης ηλικίας. Σε δήμους που βρίσκονται κοντά σε περιφερειακή περιοχή

φαίνεται να πρόκειται για νοικοκυριά που μετακινούνται σε αναζήτηση καλύτερης ποιότητας ζωής, χωρίς ωστόσο να απομακρύνονται από το αστικό κέντρο.

Δ. Περιφερειακά αστικά και περιαστικά κέντρα με περιορισμένη γήρανση

Στις περιοχές που εντάσσονται στις δύο αυτές κατηγορίες η γήρανση καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο παραμένει σε συγκριτικά χαμηλά επίπεδα. Κατά το μεσο-απογραφικό διάστημα 2001-2011 παρουσίασε αυξητική τάση, με μέτριους ωστόσο ρυθμούς. Διαχρονικά, ο συνολικός πληθυσμός αυξήθηκε, αύξηση που ήταν σημαντικότερη στην δεύτερη ομάδα.

Δ1. Μεσαίες και μεγάλες πόλεις της Επαρχίας με περιορισμένη γήρανση

Σε αυτήν την ομάδα εντάσσονται 188 Καποδιστριακοί δήμοι που βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση με τις κύριες μητροπολιτικές περιοχές της χώρας και κατέγραψαν αύξηση του πληθυσμού τους την περίοδο 1991-2001. Οι δήμοι αυτοί το 2001 συγκεντρώνουν το 19,6% του πληθυσμού της χώρας και το αντίστοιχο ποσοστό επί του πληθυσμού των 65 ετών και άνω κυμαίνεται στα ίδια περίπου επίπεδα. Η γήρανση κυμαίνεται σε επίπεδα χαμηλότερα από τον μέσο όρο της περιφέρειας (2001: 16,3% έναντι 18%), ενώ ο πληθυσμός 65 ετών και άνω εμφανίζεται γηραιότερος έναντι του μέσου όρου της. Όσον αφορά στη δομή του γηρασμένου τμήματος του πληθυσμού, οι «νεότεροι» ηλικιωμένοι αντιστοιχούν στο 61,9% του συνόλου των 65 και άνω, έναντι 64,1% κατά μέσο για το σύνολο της υπαίθρου, ενώ επίσης υψηλότερο είναι το ειδικό βάρος των υπερηλίκων (8,4% έναντι 7,9%). Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί αυτήν την ομάδα δήμων από τις προηγούμενες είναι ο υψηλότερος βαθμός αστικοποίησης και συνακόλουθα οι υψηλότερες πληθυσμιακές πυκνότητες.

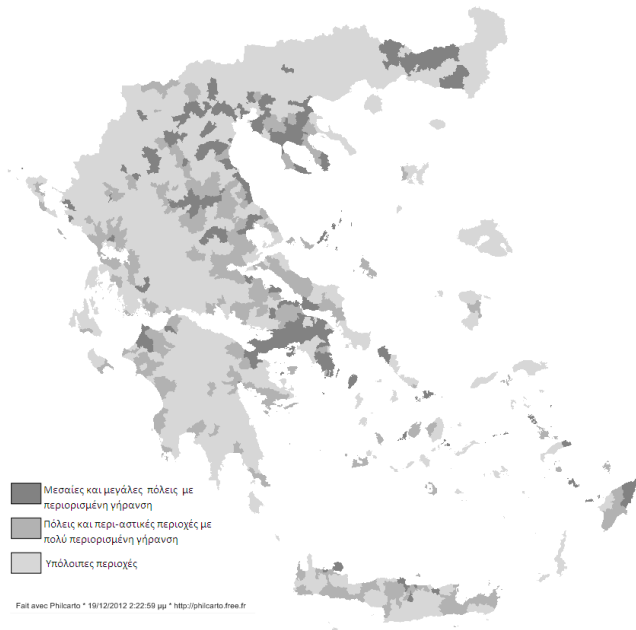
Όσον αφορά στις μεταβολές της περιόδου 2001-2011, αυτές διαφοροποιούνται με την πλειονότητα των δήμων (110 εκ των 188) να καταγράφουν μείωση του πληθυσμού. Επίσης, σε 127 δήμους το φυσικό ισοζύγιο ήταν αρνητικό. Στις περιπτώσεις που το τελευταίο ήταν θετικό η συμβολή του στη μεταβολή του πληθυσμού δεν ήταν σημαντική και κατά συνέπεια, η φαινόμενη μετανάστευση να διαδραματίζει τον σημαντικότερο ρόλο. Σε συνάρτηση με την φαινόμενη μετανάστευση διακρίνονται δύο κατηγορίες δήμων που είναι σχεδόν ισοσθενείς, ήτοι 90 έχουν θετική και 98 αρνητική φαινόμενη μετανάστευση.

Δ2. Πόλεις και περιαστικές περιοχές με πολύ περιορισμένη γήρανση

Η συγκεκριμένη ομάδα των 165 Καποδιστριακών δήμων εμφανίζει εντυπωσιακή πληθυσμιακή ανάπτυξη (1991-2001: 19%), πολύ μεγαλύτερη από αυτήν που καταγράφηκε στους δήμους των Π.Σ. Αθήνας και Θεσσαλονίκης (εξέλιξη που οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στην αυξημένη εγκατάσταση αλλοδαπών). Είχαν και συνεχίζουν το 2001 να έχουν την χαμηλότερη γήρανση: ο πληθυσμός ηλικίας 65 ετών και άνω δεν ξεπερνά το 14%. Οι δήμοι αυτοί το 2001 συγκεντρώνουν το 17% του πληθυσμού της χώρας και το αντίστοιχο

ποσοστό επί του πληθυσμού των 65 ετών και άνω ανέρχεται σε 13,5%. Ο πληθυσμός 65 ετών και άνω εμφανίζει δομή συγκριτικά νεότερη από εκείνη του συνόλου της περιφέρειας.

Χάρτης 4: Αστικά και περιαστικά κέντρα με περιορισμένη γήρανση

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Πρόκειται για δήμους οι οποίοι χωροθετούνται είτε στην περιαστική ζώνη σημαντικών ελληνικών πόλεων που συχνά είναι έδρες νομών, όπως οι δήμοι Μεσσήνιος και Παραλίας δίπλα στη Πάτρα, καθώς και στην ευρύτερη περιαστική ζώνη της Αθήνας (Δ. Κορινθίων, Αγίων Θεοδώρων ή Λουτρακίου ή ακόμα Δ. Χαλκιδέων) και της Θεσσαλονίκης (Δ. Θέρμης, Χορτιάτη, Ωραιοκάστρου, Καλλιθέας). Με βάση τις διαφαινόμενες εξελίξεις κάποιοι εκ των τελευταίων στο εγγύς μέλλον θα ενσωματωθούν στον οικιστικό ιστό των δύο αυτών μεγάλων πόλεων.

Στις δύο ανωτέρω κατηγορίες δήμων διαχρονικά διαπιστώνεται τάση περαιτέρω ανάπτυξης της κατοικίας (γεγονός που εξηγεί και την δι-απογραφική αύξηση του αριθμού των κύριων κατοικιών).

Όσο αναφορά στα οικονομικά χαρακτηριστικά τους καταγράφεται επαρκής οικονομική διαφοροποίηση του οικονομικού ιστού, με τις δραστηριότητες του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα να κυριαρχούν. Η συγκέντρωση στον δευτερογενή τομέα είναι η

σημαντικότερη καταγραφείσα και αφορά κυρίως σε περιοχές που βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση με βιομηχανικές ζώνες. Επίσης, έντονη είναι η δραστηριότητα στον κλάδο των κατασκευών και συνδέεται κυρίως με κατασκευή νέων κατοικιών.

Κατά την πρόσφατη περίοδο (2001-2011) στην πλειονότητα των περιπτώσεων (96/160) ο πληθυσμός αυξήθηκε. Κατά κανόνα το φυσικό ισοζύγιο είναι θετικό (103/160) και η φαινόμενη μετανάστευση είναι επίσης θετική (93/160).

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όπως προέκυψε από την παραπάνω ανάλυση, είναι προφανές ότι η γήρανση στον ύπαιθρο χώρο της Ελλάδας ακολουθεί αρκετά διαφορετικά μονοπάτια, κρύβοντας σημαντικές και ουσιαστικές ανομοιομορφίες. Η γήρανση εξεταζόμενη σε τοπικό επίπεδο δεν είναι πάντοτε το αποτέλεσμα απερήμωσης, δηλαδή αρνητική εξέλιξη. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η γήρανση είναι μία από τις επιπτώσεις της αναζωογόνησης του ύπαιθρου χώρου, όπως αυτή επιτυγχάνεται μέσω των μεταναστευτικών ροών. Συνεπώς, υπό συνθήκες, μπορεί να θεωρηθεί θετική εξέλιξη, στον βαθμό που η εισροή πληθυσμού προκαλεί ευνοϊκές μεταβολές στην οργάνωση και λειτουργία του τοπικού κοινωνικοοικονομικού ιστού.

Όπως διαφαίνεται από την διαφορετικότητα των χαρακτηριστικών των ομάδων των δήμων, καθοριστικός είναι ο ρόλος του είδους, της δυναμικότητας, αλλά και της χρονικής διάρκειας των αναπτυσσόμενων οικονομικών δραστηριοτήτων στο τοπικό, αλλά και το ευρύτερο περιφερειακό επίπεδο. Ταυτοχρόνως, σημαντική είναι η επίδραση των γεωμορφολογικών χαρακτηριστικών και της γεωγραφικής θέσης τους. Η ιστορία των δήμων όπως αυτή εν μέρει συνοψίζεται στις δημογραφικές δομές φέρει έντονα τα αποτυπώματα της εγκατάλειψης της υπαίθρου, ενώ υψηλό είναι το ποσοστό εκείνων (25%) στους οποίους, κατά την πρόσφατη περίοδο, μειώνεται ο μόνιμος πληθυσμός. Επίσης καταγράφεται εγκατάσταση Ευρωπαίων πολιτών που κατά κανόνα είναι συνταξιούχοι, ενώ θετική είναι επίσης η συμβολή των οικονομικών μεταναστών στον δημογραφικό δυναμισμό.

Αναλυτικότερα, στον ελλαδικό ύπαιθρο χώρο διακρίνονται δύο τύποι προβλημάτων που συντείνουν στην διαδικασία γήρανσης. Καταρχήν πρόκειται για τα χαρακτηριστικά γεωμορφολογίας των περιοχών που προκαλούν σοβαρά εμπόδια πρόσβασης. Κατόπιν ακολουθούν οι δυνατότητες επικοινωνίας, τόσο δηλαδή η αντικειμενική απόσταση από αστικά κέντρα ή διαμετακομιστικά κέντρα, όσο και η υποκειμενική πρόσληψη αυτής της απόστασης. Κατά την άποψή μας, ο συνδυασμός των ανωτέρω αιτιών συντείνουν στην ιδιαίτερα υψηλή γήρανση που καταγράφεται στην πρώτη ομάδα δήμων. Αντίθετα, χαμηλότερη είναι η -ωστόσο υψηλή- γήρανση στη δεύτερη ομάδα δήμων, ως αποτέλεσμα απομόνωσης, λόγω περιορισμένων δυνατοτήτων επικοινωνίας με

αστικούς πόλους. Οι δήμοι στους οποίους η γήρανση κυμαίνεται σε μέσα επίπεδα είναι και αυτοί απομακρυσμένοι από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας, γειτνιάζουν όμως με σημαντικά περιφερειακά αστικά κέντρα, ενώ δεν επιβαρύνονται ιδιαίτερα από τα γεωμορφολογικά τους χαρακτηριστικά. Περιορισμένη γήρανση, σε σχέση με τις προηγούμενες ομάδες, παρουσιάζουν όλα τα περιφερειακά αστικά και περιαστικά κέντρα που είναι μεσαίες και μεγάλες πόλεις της επαρχίας και βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση με τις κύριες μητροπολιτικές περιοχές της χώρας.

Οι πρόσφατες μεταβολές (2001-2011) δεν ανέτρεψαν τα πρότυπα γήρανσης που περιγράφονται, αντιθέτως τείνουν να επεκτείνουν τις αποκλίσεις μεταξύ τους. Οι περιοχές που αντιμετωπίζουν συνδυασμό δυσχερειών που προκύπτουν λόγω απομόνωσης, αφενός, και δυνατοτήτων πρόσβασης, αφετέρου, εμφανίζουν έντονα χαρακτηριστικά πληθυσμιακού εκφυλισμού. Όταν πρόκειται για περιοχές που χαρακτηρίζονται είτε από απομόνωση, είτε από δυσχέρειες πρόσβασης, τότε οι εξελίξεις διαφοροποιούνται. Όσον αφορά στις ομάδες δήμων με ενδιάμεσα επίπεδα γήρανσης (Ομάδες Β1, Β2 και Γ), η αλληλεπίδραση των παραγόντων απομόνωσης και πρόσβασης είναι αρκετά πολύπλοκη. Δεδομένου ότι τα οικονομικά στοιχεία, αλλά και τα αναλυτικά στοιχεία επί του αλλοδαπού πληθυσμού με βάση την πρόσφατη απογραφή (2011) δεν έχουν ακόμη δημοσιευτεί, είναι ασφαλέστερο να διατυπωθούν ερμηνευτικές υποθέσεις επί των παρατηρούμενων μεταβολών και εξελίξεων.

Ένας πρώτος παράγοντας που επηρεάζει τις διαχρονικές εξελίξεις είναι η φύση της γήρανσης και το χρονικό της βάθος. Όταν η γήρανση είναι μόνον ή κυρίως αποτέλεσμα της αποχώρησης νέου ηλικιακά πληθυσμού, ήδη από τις μεταπολεμικές δεκαετίες, πρόκειται για κατάσταση πολύ δύσκολα αναστρέψιμη. Εάν το φαινόμενο της αποχώρησης είναι πιο πρόσφατο, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι, η δομή του οικονομικού ιστού επηρεάζει καθοριστικά τις εξελίξεις. Εφόσον πρόκειται για περιοχές που δεν παρουσιάζουν μείζονα προβλήματα στην πρόσβασή τους λόγω γεωμορφολογικών χαρακτηριστικών, ο ρόλος της απόστασης από αστικό ή διαμετακομιστικό κέντρο είναι κρίσιμος. Οι περιοχές που αντιστέκονται καλύτερα είναι εκείνες οι οποίες έχουν επιτύχει καλύτερο βαθμό ενσωμάτωσης, αρκετά διαφοροποιημένο οικονομικό ιστό, διατήρηση της απασχόλησης σε αποδοτικές δραστηριότητες και αξιοποίηση των φυσικών τους πόρων. Πρόκειται κυρίως για περιοχές που έχουν επενδύσει στον τουρισμό και έχουν αξιοποιήσει και προβάλλει το φυσικό κάλλος που διαθέτουν. Επομένως, κατά την παρούσα φάση, λόγω οικονομικής κρίσης, μεγαλύτερες είναι οι δυνατότητες επιβίωσης δραστηριοτήτων που έχουν ήδη αναπτυχθεί επαρκώς. Αντιθέτως, δυσκολότερα αντιστέκονται περιοχές οι οποίες, ακόμη και αν διαθέτουν αξιόλογους πόρους, δεν τους έχουν αναδείξει, ή βρίσκονται σε αρχικό στάδιο ανάπτυξης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ.ΣΤΑΤ) (2012) *Δελτίο τύπου 28 Δεκεμβρίου: Ανακοίνωση των αποτελεσμάτων της απογραφής πληθυσμού-κατοικιών 2011 για το μόνιμο πληθυσμό της χώρας*. Αθήνα: ΕΛΣΤΑΤ.
- Κακλαμάνη, Σ. και Ανδρουλάκη, Ε. (2006) «Η επίδραση των αλλοδαπών και οι χωρικές της προεκτάσεις στην πληθυσμιακή δομή της Ελλάδας». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 119 (Α'), σελ. 97-146.
- Κακλαμάνη, Σ. και Ντύκεν, Μ.-Ν., (2009) «Διερευνώντας τις επιπτώσεις της κινητικότητας στο πολιτισμικό πλαίσιο του αγροτικού χώρου». *Αριάδνη*, 14, σελ. 251-271.
- Κοτζαμάνης, Β. και Ντυκέν, Μ.-Ν., (2012) «Ο πληθυσμός της Ελλάδας μειώνεται; Μια πρώτη κριτική ανάλυση των προσωρινών αποτελεσμάτων της απογραφής του 2011». *ΕΔΚΑ, Δημογραφικά Νέα*, 17.
- Μπαλούρδος, Δ. και Χρυσάκης, Μ. (2007) «Η δημογραφική γήρανση στην Ελλάδα: Αδρά στοιχεία κατά νομό και περιφέρεια». Στο: Κετσετζοπούλου, Μ., Κικίλιας, Η., Μουρίκη, Α., Παπαπέτρου, Γ., Τζωρτζοπούλου, Μ. και Φρονίμου, Ε. (επιμ.) *Το Κοινωνικό πορτραίτο της Ελλάδας 2006*, Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε., σελ. 129-146.
- Ντυκέν, Μ.-Ν. και Κοτζαμάνης Β. (2012) «Οι δημογραφικές δομές και ο δημογραφικός δυναμισμός των ελληνικών δήμων (1999-2009)». *Δημογραφικά Νέα*, 18.
- Ντυκέν, Μ-Ν. και Κρομμυδάκης, Ν. (2009) «Η απόκλιση πραγματικού-μόνιμου πληθυσμού στα διαφορά χωρικά επίπεδα της Κρήτης: Καθοριστικός παράγοντας για το χωροταξικό σχεδιασμό». Στο: *Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης: Τόμος III*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σελ. 1425-1432.

Ξενόγλωσση

- Capron, C. and Éggerickx, T. (2001) “Rurbanisation et périurbanisation dans le centre de la Wallonie: Une approche socio-démographique”. *Espace, Populations, Sociétés*, 19 (1-2), pp. 123-137.
- Caron, A. and Torre, A. (2006) “Vers une analyse des dimensions négatives de la proximité: Les conflits d'usage et de voisinage dans les espaces naturels et ruraux”. *Développement Durable et Territoires*, Dossier n°7.
- Champion, T. (2001) “The continuing urban-rural population movement in Britain: Trends, patterns, significance”. *Espace, Populations, Sociétés*, 19 (1-2), pp. 37-51.
- Cognard, F. (2001) “Reprise démographique et nouvelles populations dans les moyennes montagnes françaises”. *Espace, Populations, Sociétés*, 19 (1-2), pp. 53-68.

- Davezies, L. (2004) "Développement local: Le déménagement des Français" *Futuribles*, 295, pp. 43-56.
- Davezies, L. (2008) *La République et ses territoires: La circulation invisible des richesses*. Paris: Seuil.
- Duquenne, M.-N. (2014) "Le regain d'attractivité de la montagne grecque: Analyse et tendances" In: *Spatial demography of the Balkans: Trends and Challenges: IVth International Conference of Balkans Demography*. Budva, Monténégro, May 2010.
- Duquenne, M.-N. and Goussios, D. (2006) "New rural territorial configurations on the basis of identity, territorial memberships and networks at the sub-regional level: Their interface with the L. P. S". In: *46th Congress of the European Regional Science Association (ERSA)*. Volos, August 30-September 3.
- Duquenne, M.-N. and Kaklamani, S., (2007) "Dimensions et caractéristiques dominantes de l'immigration économique en Grèce". In: *Les migrations internationales: Observation, analyse et perspectives*. AIDELF, Colloque International de Budapest. Hongrie, 20-24 septembre 2004. Paris: P.U.F., pp. 381-396.
- Gavrilov, L.A. and Heuveline, P. (2003) "Aging of Population". In: Demeny, P. and Mc Nicoll, G. (eds.) *The encyclopedia of population*. New York:, Macmillan Reference.
- Goussios, D. (2006) "Développement rural dans la petite région rurale de Mouzaki (Grèce): Du territoire identitaire au territoire-réseau". In : Chassany, J.P. and Pellissier, J.P. (eds.) *Politiques de développement rural durable en Méditerranée dans le cadre de la politique de voisinage de l'Union européenne*. Ciheam-IAMM, pp. 153-167.
- Gucher, C., Mallon, I. and Roussel, V. (2008) *Vieillir en milieu rural: Chance ou risque accru de vulnérabilité?* Available at http://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00371194/PDF/vieillir_en_milieu_rural.pdf
- Guichard-Claudic, Y. (2001) "Le choix résidentiel de communes rurales bretonnes au moment de la retraite: Des enjeux identitaires diversifiés". *Espace, Populations, Sociétés*, 19 (1-2), pp. 139-150.
- Kaklamani, S. and Androulaki, E. (2006) "Immigration en provenance des Balkans et modifications des structures par sexe et âge de la population de la Grèce". In : Parant, A. (ed.) *Migrations, crises et conflits récents dans les Balkans*. Volos: University of Thessaly Press, pp. 227-244.
- Kayser, B. (2001) "Les citadins au village". *Espace, Populations, Sociétés*, 19 (1-2), pp. 151-160.
- Kinsella, K. and Taeuber, C. (1993) "An aging world II". *US Bureau of the Census International Population Reports*, P95/92-3.

- Kinsella, K. and Philipps, D. (2005) "The global aging: the challenge of success". *Population Bulletin*, 60 (1), A publication of the Population Reference Bureau.
- Kuijpers-Linde, M., Dieleman, F.S. and Hooimeijer, P. (1993) "Is elderly migration absent in the Netherlands?" *Espace, Populations, Sociétés*, 10 (3), pp. 465-476.
- Laborie, J.P., (2000) *Les petites villes face à la métropolisation: La perte d'une spécificité*. Available at: <http://www.adbdp.asso.fr/Les-petites-villes-face-a-la>
- Lycan, R. (1980) "Alternatives to the population pyramid for mapping age-sex characteristics of metropolitan census tracts". *Autocarto 4, Proceedings of the International Symposium on Cartography and Computing, Applications in Health and the Environment*, Virginia, (2), pp. 172-179.
- Mallon, I. (2013) "Demeurer au pays ou vivre sa retraite à la campagne: Comment cohabitent les personnes âgées en milieu rural isolé?" *Métropolitiques*, 9 janvier. Available at <http://www.metropolitiques.eu/Demeurer-au-pays-ou-vivre-sa.html>
- Paillat, P. (1990) "L'étude du vieillissement de la population: Problèmes de mesure". Στο: *Ελληνο-Γαλλικό Συνέδριο Δημογραφίας*. Αθήνα, 18-21/05/1987, σελ. 331-338.
- Roussel, V. and Mamdy, J.F. (2001) "Nouveaux arrivants et territoires ruraux fragiles: Quelques exemples dans le Massif central". *Espace, Populations, Sociétés*, 19 (1-2), pp. 109-122.
- Roussel, V. and Vollet, D. (2004) "Les retraités, une chance pour les espaces ruraux?" *Revue POUR*, 182.
- Siegel, J.S. and Taeuber, C. (1986) "Demographic perspectives on the long-live society". *Daedalus*, 115 (1), pp. 77-117.

Σταματίνα Κακλαμάνη
Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών
Πανεπιστήμιο Κρήτης, Πανεπιστημιούπολη Γάλλου, 74100 Ρέθυμνο

Μαρί-Νοέλ Ντυκέν
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος
e-mail: mdyken@uth.gr

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΣΚΑΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ
ΓΟΣΠΟΔΙΝΗ ΑΣΠΑ
ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ
ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΟΛΓΑ
ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ
ΣΤΑΘΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενγόβεν Λουδοβίκος	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Γιαννακούρου Τζίνα	- Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δεμαθάς Ζαχαρίας	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)
Καρύδης Δημήτρης	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Κοσμόπουλος Πάνος	- Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ)
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαλούτας Θωμάς	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Μαντουβάλου Μαρία	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Μελαχροινός Κώστας	- Queen Mary, University of London
Μοδινός Μιχάλης	- Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντικών Ερευνών (ΔΙΠΕ)
Μπριασουλή Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Université de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Χαστάογλου Βίλμα	- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)

αιχώρος

ΤΕΥΧΟΣ 20 | ΕΤΟΣ
ISSUE | YEAR 2015

Ανδρικοπούλου Ε., Κακδέρη Χ., Καυκαλάς Γ., Τασσοπούλου Α. 4

Διαδρομές περιφερειακής ανθεκτικότητας: επιπτώσεις της κρίσης και προοπτικές χωρικής ανάπτυξης στην περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας

Γεμεντζή Γ. 32

Αστική μορφή και μεταβολικές ροές - Παράγοντες και εργαλεία για τη διαμόρφωση ενός πλαισίου πολεοδομικού σχεδιασμού: Πιλοτική εφαρμογή στη Θεσσαλονίκη

Κακλαμάνη Σ., Ντυκέν Μ.Ν. 66

Η πληθυσμιακή γήρανση στην ύπαιθρο χώρα: Μία ετερογενής κατάσταση με θετικές και αρνητικές επιπτώσεις

Ανθοπούλου Θ., Πέτρου Μ. 96

Όψεις της κρίσης και της επιστροφής στον αγροτικό χώρο: Η συζήτηση για την αγροτική ανθεκτικότητα

Μπίσκα Α., Στρατηγέα Α. 122

Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας: Η πορεία της Ελλάδας προς το 2020

Καλογερόπουλος Κ., Χαλκιάς Χ., Πισσίας Β., Καραλής Σ., Ψαρογιάννης Α. 147

Χωροθέτηση μικρών ταμειυτήρων νερού ως μοχλός ανάπτυξης νησιωτικών περιοχών

ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Βλάμης Π. 176

Θεσμικές μεταρρυθμίσεις ως προαπαιτούμενο για την αξιοποίηση της περιουσίας του ελληνικού δημοσίου και των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης

ISSN
—
1109-5008

Website
—
<http://www.aeihoros.gr>